

ІНСТИТУТ МИСТЕЦТВОЗНАВСТВА,
ФОЛЬКЛОРИСТИКИ ТА ЕТНОЛОГІЇ
ІМ. М. Т. РИЛЬСЬКОГО
НАН УКРАЇНИ

ІНСТИТУТ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ПОЛІТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ НАПН УКРАЇНИ
Відділ психології спілкування

ІНСТИТУТ МИСТЕЦТВОЗНАВСТВА, ФОЛЬКЛОРИСТИКИ ТА ЕТНОЛОГІЇ
ім. М.Т.РИЛЬСЬКОГО НАН УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ім. ВАДИМА
ГЕТЬМАНА

Кафедра педагогіки та психології

ЧОРНОМОРСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ім. ПЕТРА МОГИЛИ
Навчально-методичний кабінет соціально-психологічної підтримки професійного
розвитку та сприяння працевлаштуванню

ВІСНИК ПСИХОЛОГІЇ І ПЕДАГОГІКИ

Матеріали науково-практичної конференції
**«УКРАЇНСЬКА СІМ'Я
В МІЖКУЛЬТУРНИХ та ТРАНСДИСЦИПЛІНАРНИХ
ВИМІРАХ СУЧАСНОСТІ»**

*10-11 квітня 2024 року
Київ-Миколаїв*

УДК: 316.36:159.922.27+392.3+173]: 355.01(470:477)"2022/..."(082)

Рекомендовано до друку

- Вченою радою Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України, протокол № 5 від 16 квітня 2024 року
- Вченою радою Інституту соціальної та політичної психології НАПН України, протокол №05/24 від 25 квітня 2024 року

Рецензенти:

- Дворник М. С.** – кандидатка психологічних наук
Зубіашвілі І. К. – кандидатка психологічних наук
Боса Л. Г. – кандидатка історичних наук
Вахніна Л. К. – кандидатка філологічних наук

У 45 Українська сім'я в міжкультурних та трансдисциплінарних вимірах сучасності [Електронний ресурс] : зб. наук. праць наук.-практ. конф. (10–11 квіт. 2024 р.) / Ін-т соц. та політ. психології НАПН України, Ін-т мистецтвознав., фольклорист. та етол. ім. М. Т. Рильського НАН України; [за наук. ред. Г. М. Бевз, Л. Г. Бобрової, Г. Б. Бондаренко, В. І. Юрченко]. – Київ, 2024. – 88 с. – URL: http://www.psyh.kiev.ua/Збірник_наук._праць._-__Випуск_30

У збірнику представлено тези наукових праць, присвячених вивченню української сім'ї в трансдисциплінарних та міжкультурних вимірах. Збірник охоплює широкий спектр питань щодо функціонування української сім'ї в умовах російської воєнної агресії, її здатності до опору та відновлення. Проаналізовано культурно-антропологічні аспекти сучасного родинного життя, презентуються різні форми та методи надання соціально-психологічної допомоги сім'ям, і, зокрема, родинам військовослужбовців.

Для науковців, викладачів, студентів, практичних психологів, працівників соціальних служб, медичних працівників, етнографів і фольклористів, громадських діячів, а також широкого кола осіб, зацікавлених тематикою розвитку та підтримки української сім'ї.

УДК: 316.36:159.922.27+392.3+173]: 355.01(470:477)"2022/..."(082)

Усі матеріали подано в авторській редакції.

© Автори наукових робіт, 2024

© Інститут соціальної та політичної психології НАПН України, 2024

© Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України, 2024

НАУКОВИЙ КОМІТЕТ:

- **Слюсаревський Микола Миколайович**, кандидат психологічних наук, член-кореспондент НАПН України, директор Інституту соціальної та політичної психології НАПН України.
- **Стішова Наталя Сергіївна**, кандидатка історичних наук, заступниця директора Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського.
- **Котляр Юрій Вадимович** – доктор історичних наук, професор, перший проректор Чорноморського національного університету імені Петра Могили.
- **Артюшина Марина Віталіївна**, докторка педагогічних наук, професорка; завідувачка кафедри педагогіки та психології КНЕУ ім. Вадима Гетьмана.
- **Бевз Галина Михайлівна**, докторка психологічних наук, професорка, завідувачка відділу психології спілкування Інституту соціальної та політичної психології НАПН України.
- **Бондаренко Галина Борисівна**, кандидатка історичних наук, провідна наукова співробітниця відділу «Український етнологічний центр» Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського.
- **Боброва Лариса Григорівна**, кандидатка психологічних наук, старша наукова співробітниця відділу психології спілкування Інституту соціальної та політичної психології НАПН України.
- **Ловка Ольга Володимирівна**, кандидатка психологічних наук, доцентка кафедри педагогіки та психології Київського національного економічного університету ім. Вадима Гетьмана.
- **Опанасенко Людмила Анатоліївна** – кандидатка психологічних наук, завідувачка навчально-методичного кабінету соціально-психологічної підтримки, професійного розвитку та сприяння працевлаштуванню Чорноморського національного університету імені Петра Могили; член етичної комісії Національної психологічної асоціації.
- **Приходько Юлія Олексіївна**, докторка психологічних наук, професорка, головна співробітниця відділу психології спілкування Інституту соціальної та політичної психології НАПН України.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

- **Дзюбенко Олена Володимирівна**, кандидатка психологічних наук, доцентка, старша наукова співробітниця відділу психології спілкування Інституту соціальної та політичної психології НАПН України.
- **Петренко Ірина Володимирівна**, кандидатка психологічних наук, старша наукова співробітниця відділу психології спілкування Інституту соціальної та політичної психології НАПН України.
- **Чистяк Ольга Володимирівна**, кандидатка психологічних наук, старша наукова співробітниця лабораторії психології спілкування Інституту соціальної та політичної психології НАПН України.
- **Таран Олена Григорівна**, кандидатка історичних наук, старша наукова співробітниця відділу «Український етнологічний центр» Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського.
- **Юрченко Віктор Іванович**, кандидат психологічних наук, доцент, редактор електронного журналу «Вісник психології і педагогіки» <https://www.psyh.kiev.ua/>

ЗМІСТ

ЗМІСТ	4
<i>Алиджи О. І.</i> ЧИННИКИ ПІДВИЩЕННЯ ЗАДОВОЛЕНОСТІ ЖІНКИ СЕКСУАЛЬНИМ ЖИТТЯМ..	5
<i>Бацвін А. І.</i> СУЧАСНІ ФОРМИ РОДИННОЇ СВЯТКОВОЇ КУЛЬТУРИ МЕШКАНЦІВ МАЛОГО МІСТА (на прикладі м. Галича).....	7
<i>Бондаренко Г. Б.</i> РЕЛІГІЙНЕ ЖИТТЯ УКРАЇНСЬКИХ РОДИН В УМОВАХ ВІЙНИ	9
<i>Бевз Г. М., Боброва Л. Г., Каніболоцька М. С.</i> ОСОБЛИВОСТІ ІЄРАРХІЧНОЇ СТРУКТУРИ ЦІННОСТЕЙ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ СІМ'Ї.....	12
<i>Ващенко О. С.</i> КОНФЛІКТИ МІЖ ПОДРУЖЖЯМ ПІД ЧАС ВІЙНИ: СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ	17
<i>Гранде К. Л.</i> ІНОКУЛЬТУРНЕ СЕРЕДОВИЩЕ ТА СІМЕЙНЕ ВИХОВАННЯ ЯК ЧИННИКИ РОЗВИТКУ АСЕРТИВНОСТІ ПІДЛІТКА	19
<i>Громова О. П.</i> УКРАЇНСЬКЕ ПОДРУЖЖЯ У ПЕРІОД РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ (на прикладі виставки «кохайтеся, чорнобриві...»	23
<i>Демиденко Є С.</i> ЕМОЦІЇ ЧОЛОВІКІВ У РОМАНТИЧНИХ СТОСУНКАХ.....	26
<i>Дзюбенко О. А.</i> СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ДОБРОБУТ ШКОЛЯРА ЯК ПРЕДМЕТ ВЗАЄМОДІЇ УЧАСНИКІВ ОСВІТЬОГО ПРОЦЕСУ В УМОВАХ ВІЙНИ.....	30
<i>Зверев М. М.</i> КОХАННЯ У СТОСУНКАХ НА ВІДСТАНІ: СПОСТЕРЕЖЕННЯ З ПЕРЕДОВОЇ.....	33
<i>Коваль- Фучило І. М.</i> УКРАЇНСЬКА СІМ'Я БІЖЕНЦІВ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ	38
<i>Колесніченко Л. А., Дімітріу Т. С.</i> МІЖСОБИСТІСНІ КОНФЛІКТИ ПОДРУЖЖЯ ТА ЇХ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК З ПСИХІЧНИМИ СТАНАМИ ЖІНОК	40
<i>Костюк О. І., Бойчук О. С.</i> ТОЛЕРАНТНІСТЬ ДО НЕВИЗНАЧЕНОСТІ ЯК ЧИННИК СТАБІЛІЗАЦІЇ ПОДРУЖНІХ СТОСУНКІВ У РОЗ'ЄДНАНИХ РОДИНАХ ПІД ЧАС ВІЙНИ В УКРАЇНІ	43
<i>Ловка О. В.</i> ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ КОМУНІКАЦІЇ З ЖІНКАМИ, ЯКІ ВТРАТИЛИ НА ВІЙНІ ЧОЛОВІКІВ-ВІЙСЬКОВИХ	49
<i>Луценко О. Г., Слободченко Л. М., Лапікура О. В., Слепакурова І. В.</i> ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ЧИННИКІВ РОДИННОГО СЕРЕДОВИЩА НА ПОКАЗНИКИ ІНДЕКСУ МАСИ ТІЛА ПІДЛІТКІВ	53
<i>Ноголь А. В.</i> ДИТЯЧІ ПСИХОЛОГІЧНІ ТРАВМИ У ДОСЛІДЖЕННЯХ ВЧЕНИХ США ТА ІЗРАЇЛЮ	56
<i>Петренко І. В.</i> СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ МІЖСУБ'ЄКТНОЇ ВЗАЄМОДІЇ В СИСТЕМІ «СІМ'Я-ШКОЛА».....	59
<i>Приходько Ю. О.</i> СІМ'Я ЯК ОСНОВА МОРАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ДИТИНИ	64
<i>Семчук Н. І.</i> ВІЙНА У РЕТРОСПЕКЦІЇ ПЕРЕЖИВАНЬ ЖІНОК: АНАЛІЗ САМОЗВІТІВ	66
<i>Таран О. Г.</i> СІМЕЙНІ МОРТАЛЬНІ ПРАКТИКИ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВАХ ОТОЧЕНОГО ТА ПРИФРОНТОВОГО МІСТА.....	72
<i>Умеренкова Н. Ф., Малецька О. О.</i> ПСИХОСОЦІАЛЬНА ПІДТРИМКА СІМЕЙ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В УМОВАХ ВІЙНИ (на прикладі роботи ГО «Жіноча Сила»)	75
<i>Чебанюк О. Ю.</i> КОНЦЕПТ «ПАН ГОСПОДАР» В УКРАЇНСЬКОМУ КАЛЕНДАРНО-ОБРЯДОВОМУ ФОЛЬКЛОРІ ТА ТРАДИЦІЙНІЙ КУЛЬТУРІ	78
<i>Чистяк О. В.</i> ПОРОЗУМІННЯ У БАТЬКІВСЬКО-ДИТЯЧІЙ КОМУНІКАЦІЇ	80
<i>Ясточкіна І. А.</i> УКРАЇНСЬКА СІМ'Я В УМОВАХ ВІЙНИ.....	83
ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРІВ	86

Алиджи О. І.

ЧИННИКИ ПІДВИЩЕННЯ ЗАДОВОЛЕНОСТІ ЖІНКИ СЕКСУАЛЬНИМ ЖИТТЯМ

Наукова керівниця: Ставицька Світлана Олексіївна, докторка психологічних наук, професорка кафедри педагогіки та психології ННІБО імені Анатолія Поручника Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана.

Задоволеність жінки сексуальним життям є важливим його аспектом і має значний вплив на її загальний психічний стан та якість життя [1]. Можна стверджувати, що задоволеність жінки сексуальним життям, як один із чуттєвих аспектів її психологічного і фізичного добробуту, пов'язане з наступними феноменами: суб'єктивна якість життя, щастя та оптимізм, психологічний та суб'єктивний добюробут, сексуальне здоров'я, задоволення власним сексуальним життям та задоволеність сексуальними стосунками. Всесвітня організація охорони здоров'я визначає сексуальне здоров'я як стан фізичного, емоційного, психічного та соціального благополуччя, пов'язаного з сексуальністю [3]. У тезах ми будемо використовувати терміни «благополуччя» і «добробут» як синоніми та дотримуватися терміну «суб'єктивне сексуальне благополуччя», що використовується у наукових статтях В. А. Гупаловської [2]. Водночас, ми розглядаємо сексуальне благополуччя як стан психічного, соціального благополуччя та сексуального здоров'я, що нерозривно пов'язане з реалізацією сексуальності особистості. В цьому контексті сексуальне благополуччя виступає складним, багатокомпонентним системним утвором, який відображає міру реалізованості сексуально-еротичної функції сімейної системи, містить психологічний компонент (соціально-психологічну і соціально-поведінкову адаптацію), соціокультурний компонент (культурно опосередковане ставлення до різних сторін сексуальної близькості) і фізіологічний компонент (переживання сексуальної задоволеності). До чинників сексуального благополуччя, за В. Гупаловською, відносять такі [2]:

1. Задовільний стан здоров'я, наявність партнера, відсутність значних життєвих труднощів, які можуть відтіснити сексуальну потребу на другий план. Це ті позитивні чинники, які уможливають та, навіть, сприяють появі сексуального інтересу та його реалізації.

2. Наявність сексуальної потреби. Саме потреба репрезентує тілесно-фізичний рівень сексуальності жінки. Зауважимо, що у жінок із сильною статевою конституцією ця потреба іноді може нав'язливо вимагати «сексуальної розрядки».

3. Близькі духовні та фізичні стосунки з бажаною людиною. Цей чинник відноситься одночасно до тілесно-фізичного та душевно-емоційного рівня сексуальності. В ньому репрезентований рівень потреби у прийнятті належності та любові у ієрархічній теорії потреб А. Маслоу.

4. Задоволення якістю стосунків та реалізована сексуальність. Тут виражається міра суб'єктивної задоволеності, показник негативної чи позитивної внутрішньої емоційної оцінки людиною цих явищ.

5. Сексуальна комунікація. Це спроможність доносити партнерові свої бажання, потреби чи неприємні дії при сексуальній взаємодії. Сексуальна комунікація є глибокою при гарних та довірливих стосунках в парі. Вона може передбачати відкритість, високий рівень довіри, або ж просто сексуальну розкутість, відсутність комплексів. В іншому випадку – це сприяє підвищенню якості сексуальних контактів, навіть, без взаємних почуттів до партнера.

Отже, цілий ряд чинників грають важливу роль у підвищенні сексуального благополуччя жінок. Самоприйняття, емоційні стосунки з партнером та здатність до релаксації і насолоди, сприяють покращенню якості інтимного життя жінки. Для досягнення жінкою сексуального задоволення максимального важливо дбати про розвиток здорової сексуальності та розбудовувати і підтримувати здорові й гармонійні взаємини з партнером.

Список використаних джерел

1. Дмитерко, І. (2018). КПТ розладів сексуальних функцій у жінок. Львів: Український інститут когнітивно-поведінкової терапії.

2. Hupalovska, V. (2021). Questionnaire of psychodiagnostics "Subjectiv Sexual Well-being": development and validation. *Psychological AL*, 7 (8), 16-39 [in Ukrainian].

3. World Health Organization. URL: https://www.who.int/health-topics/sexual-health#tab=tab_2 (2006).

Бацвін А. І.

СУЧАСНІ ФОРМИ РОДИННОЇ СВЯТКОВОЇ КУЛЬТУРИ МЕШКАНЦІВ МАЛОГО МІСТА (на прикладі м. Галича)

Наукова керівниця: Бондаренко Галина Борисівна, кандидатка історичних наук, провідна наукова співробітниця відділу «Український етнологічний центр» Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського.

Вступ. У сучасному глобалізованому світі поступово втрачаються елементи звичаєвої культури, саме тому зростає науковий інтерес до родинних свят, обрядів як форми збереження етнокультурних традицій. Святковий час відрізняється від повсякденного, зміцнює міжпоколінні зв'язки всередині родини, сприяє її психоемоційній згуртованості. У даному дослідженні прослідковуються традиційні елементи побуту та святкової культури, що сприяють консолідації родини, формуванню в її членів культурної, конфесійної та національної ідентичності. Питання родинної обрядовості висвітлювались у працях З. Небесної, О. Брайченко, Л. Кривої, Н. Бабенко. Джерельну базу розвідки складають польові записи автора та результати анкетування жителів Галича, зібрані впродовж 2023-2024 р. р.

Результати дослідження. У кожного малого містечка є історія яку творять його етнофори, що проживають на даній території. Змінюються покоління, проте традиція залишається сталою, з вкрапленнями глобалізованої культури. За даними Головного управління статистики Івано-Франківської області, з 1991 по 2022 роки в Галичі було зареєстровано 1550 шлюбів. Народилося 2314 дітей. Це відображає певну демографічну динаміку в житті міста. Домінування у місті приватної забудови та міцні родинні зв'язки сприяють спільному проживанню представників різних поколінь.

Традиційними родинними святами містян є хрестини, день народження, іменини й весілля. Особливе значення надається таїнству хрещення, яке проводиться з урахуванням віросповідання сім'ї. Сучасні хрестини часто проводяться у закладах громадського харчування, в меню якого входять, як місцеві традиційні страви, так і страви сучасної європейської кухні. Для родин римо-католицького та греко-католицького віросповідань важливою подією також

є перше причастя. Дітей одягають в урочистий одяг, цього дня вони опиняються у центрі уваги всієї релігійної громади, отримуючи привітання від багатьох людей, а не лише від членів сім'ї. Відзначення днів народження та іменин дитини відбувається як вдома, так і у громадських закладах. Поширена у великих містах практика святкування з аніматорами ще не прижилась у Галичі. Вітається участь батьків у святах першого та останнього дзвоників, коли всі члени родини приходять підтримати дитину на початку та завершені її шкільного шляху. Неофіційна частина цих святкувань (зі спільним частуванням учасників) відбувається на території Замкової гори. Наразі у весільній обрядовості залишаються традиційні звичаї сватання, запрошення гостей, викуп та перев'язування молодої. Зберігається також традиційна атрибутика: весільний рушник, сіль, коровай. За спостереженнями майже кожна пара бере церковний шлюб. Наречені, як правило, обирають сучасний весільний одяг. Традиційне весільне вбрання використовується у фотосесіях, що здійснюються на фоні пам'яток архітектури (Галицький замок, Старий міст, Церква Успіння Пресвятої Богородиці). Весілля супроводжують місцеві музичні гурти.

Календарна обрядовість міста Галич – святкування Різдва, Великодня, Водохрещ відзначаються в родинному колі. Важливим є приготування страв місцевої традиційної кухні. За звичаєм на Різдво готують дванадцять пісних страв (кутю, узвар, пісні голубці, пампухи, вареники з картоплею, капустою, грибами та вишнею, борщ, салат з буряка, рибу). Незмінними залишаються обряди колядування та засівання, що виконуються гуртами молоді. На другий день різдвяних та великодніх свят залишається поширеною практика гостин: візит до родичів, онуки відвідують дідусів, бабусь. У родинному календарі також присутні храмові свята. Зазвичай на частування збираються члени родини, друзі сусіди. Для комунікації між жителями міста важливими є народні та державні свята, що супроводжуються концертами, виступами художніх колективів, розвагами для дітей. Серед таких свят в Галичі найбільш популярні День Незалежності, День міста та Івана Купала.

Висновки. На сучасному етапі спільнота малого міста сприяє більшому збереженню традиційної святкової культури з незначними структурними змінами у святах родинного та календарного циклу. Залученість міського населення в цифрове суспільство, його присутність у соціальних мережах сприяє поширенню нових форм святкування та проведення дозвілля.

Список використаних джерел

1. Бабенко Н. Б. (2005) Інтеграція родинних традицій, свят і обрядів у формуванні культурогенної життєдіяльності сучасної сім'ї. *Український соціум*, 1(6), 72-82.
2. Брайченко О. (2014) Побутування українських традиційних свят родинного циклу в умовах наступу радянської ідеології 70-80-х років ХХ століття. *Народна творчість та етнологія*, 5, 115-127.
3. Крива Л. (2023) *Побут та дозвілля міського населення України в 1991–2005 рр.* (Дис. канд. істор. наук). Уманський Державний Педагогічний Університет ім. Павла Тичини ун-т; Запорізький Національний Університет. Запоріжжя; Умань.
4. Сорочук Л. В. (2018) Родинні та календарні традиції українців: світ дитинства. *Етнічна історія народів Європи*, 54, 29-34.

Бондаренко Г. Б.

РЕЛІГІЙНЕ ЖИТТЯ УКРАЇНСЬКИХ РОДИН В УМОВАХ ВІЙНИ

Вступ. Значимість релігійного чинника у сучасному українському суспільстві засвідчується соціологічними опитуваннями, науковими дослідженнями. За матеріалами моніторингу релігійності населення, проведеного Фондом Разумкова у 2022 р. кількість тих, хто вважає себе віруючими складає 70,5%, рівень довіри українців до церкви становить 59 % [1]. В умовах відділення церкви від держави формування релігійних переконань індивіда відбувається здебільшого у рамках сім'ї. Російсько-українська війна суттєво вплинула на релігійне життя українських вірян різних деномінацій: відбулись зміни у їх світоглядних орієнтаціях, конфесійній приналежності та релігійних практиках.

Результати досліджень. Україна єдина країна пострадянського простору, що не є монорелігійною: тут зареєстровано понад 120 різних релігійних течій, з переважанням християнських, і зокрема, православних. З початком воєнної агресії росії проявилась релігійна нетерпимість окупантів. Першими жертвами у зайнятому ними у 2014 р. м. Слов'янську стали четверо протестантів, двоє з яких були синами пастора. Тисячам родин українських греко-католицьких, православних, протестантських громад довелось виїхати з окупованих територій під загрозою фізичного знищення. При виборі місць для переселення враховувались конфесійні орієнтації родин. Невизначеність громадянської позиції, а часто і відверто проросійські настрої вищого духовенства Української православної церкви (московського патріархату) з початком війни спричинили певну світоглядну кризу, у вірян, що до неї належали. Частина родин, особливо молодшого віку перейшли до української церкви (раніше Київського патріархату, а з 2019 р. до Православної церкви України (ПЦУ)). Зафіксовані також випадки конфесійного розподілу в межах однієї родини: до української церкви переходили діти, а батьки залишались у колишній громаді. За час з 2014 року увиразнилась українська ідентичність протестантських громад. Використання російської богослужбової літератури, пісенників русифікувало на побутовому рівні багатодітні родини євангельських християн–баптистів, п'ятидесятників (навіть у селах). Зараз все частіше використовується християнська література видана українською мовою.

З початком повномасштабного вторгнення зруйновано 530 культових споруд, вбито 25 українських священиків. Частина релігійних практик через обстріли, постійні повітряні тривоги змістилась із храмів у більш захищені приміщення, проводяться вдома. Наші респонденти відзначають, що під час ракетних атак у багатьох родинах вдома (чи у безпечному місці) проводяться спільні молитви. З метою захисту на вікнах та дверях осель встановлюють ікони (навіть там, де їх раніше не було). Однією з поширених родинних традицій стало читання Псалтиря, 90 псалма, який вважається особливо сильним при захисті від ворогів. Пояс з надрукованим текстом псалма можна придбати у храмі, його

гравірують на особистих жетонах воїнів. Членами родин військовослужбовців часто (у живому спілкуванні та у соцмережах) поширюються прохання молитв за безпеку воїнів, окремих військових бригад, здоров'я поранених та недужих. Ініціюються колективні молитви за мир і перемогу.

Сім'я як цінність завжди зберігала свою фундаментальну роль у всіх церковних доктринах [2]. Програми підтримки віруючих сімей під час війни з боку релігійних інституцій до яких вони належать, проявились у наданні їм гуманітарної, психоемоційної підтримки. Допомога в евакуації біженців в межах країни та за кордон часто також здійснювалась представниками релігійних організацій і преференція надавалась одновірцям. При облаштуванні сімей віруючих на новому місці першу необхідну допомогу, вони найчастіше отримували від церкви. Підтримка індивідуума, родини з боку спільноти одновірців, високий авторитет духовенства у середовищі віруючих значною мірою впливають на формування їх світогляду та громадянської позиції. В умовах війни релігія є частиною ворожих інформаційно-психологічних спецоперацій. У першу чергу це стосується УПЦ, розповсюдження нею ідей «руського міра». Керівники цієї церкви найчастіше використовують наратив , що саме « до цієї церкви ходили ваші бабусі та прабабусі», закликаючи парафіян протестувати проти законопроекту про заборону діяльності в Україні релігійних організацій з центром управління в країні-агресорі. Ще й досі не задеклароване ставлення до росії окремими мусульманськими спільнотами країни (окрім Духовного управління мусульман України), неоязичницькими, рідновірськими громадами, що сповідують ідеї панславізму та ін. Ці обставини сприяють поширенню російських ідеологічних кліше у середовищі віруючих, створюючи таким чином ризики для державної безпеки.

Висновки. В умовах війни релігійні практики продовжують займати значиме місце у житті українських родин різних конфесій. Їх важливість для підтримки психоемоційної стабільності відзначають майже 45% віруючих. Соціо-гуманітарна політика багатьох релігійних організацій за роки війни сприяла зміцненню їх авторитету. Для людей старшого віку церква часто

залишається єдиним засобом соціальної комунікації. Зберігається вплив релігійних інституцій на громадянську позицію вірян, що може спричиняти внутрішні конфлікти всередині територіальних громад, загрожуючи таким чином державній безпеці. Дослідження цих та інших аспектів релігійного життя українських родин і надалі залишається актуальним і таким, що має практичне значення з метою запобігання міжконфесійних, громадянських конфліктів.

Список використаних джерел

1. Рівень релігійності, довіра до Церкви, конфесійний розподіл та міжцерковні відносини в українському суспільстві (листопад 2023р)// <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/riven-reliiynosti-dovira-do-tserkvy-konfesiinyi-rozpodil-ta-mizhtserkovni-vidnosyny-v-ukrainskomu-suspilstvi-lystopad-2023r>
2. Філіпович Людмила. Актуалізація сімейних цінностей в постсекулярну добу: виклики для Держави і Церкви // *Релігійна свобода*. - 2018. - № 21. - С. 7-13. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/religfree_2018_21_4

Бевз Г. М., Боброва Л. Г., Каніболоцька М. С. ОСОБЛИВОСТІ ІЄРАРХІЧНОЇ СТРУКТУРИ ЦІННОСТЕЙ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ СІМ'Ї

Вступ. Сім'я, як унікальний соціальний інститут, є першоосною духовного, економічного та соціального розвитку суспільства. Вона пов'язана з усіма сферами життєдіяльності людини та охоплює всі її рівні: від особистісного до державного, від матеріального до духовного. Водночас сучасна сім'я, як і все українське суспільство, нині перебуває у кризовому стані, що характеризується зростанням психологічної напруги, збільшенням кількості стресових ситуацій, відмовою від усталених цінностей і появою нових, часом непередбачуваних, належним чином необґрунтованих і швидкоплинних. Саме тому питання вивчення сімейних цінностей знаходиться в центрі особливої уваги психологів-дослідників, а пріоритетним завданням сучасної психологічної науки - є пошук шляхів зміцнення сімейних цінностей задля збереження інституту сім'ї.

У даній публікації представлено аналіз результатів дослідження ієрархічної структури сімейних цінностей українців, враховуючи соціально-демографічні характеристики респондентів, зокрема: стать, освіта, регіон проживання, а також рівень стресового навантаження, пов'язаного з війною.

Дослідження ієрархічної структури цінностей сучасної української сім'ї здійснювалося протягом січня - травня 2023 року за *ініціативи та сприяння Д. А. Левківського*. Експериментальну вибірку становили 1186 осіб (593 подружні пари), які проживають на території України і ті, які були переміщені за кордон через війну. Віковий діапазон респондентів - від 18 до 74 років. Найбільш представленими у вибірці були досліджувані молодого та зрілого віку.

Результати дослідження. Аналіз різних наукових підходів до розуміння поняття «сімейні цінності» свідчить, що система цінностей сімейного життя значною мірою увібрала в себе моральні норми і принципи загальнолюдських і національних цінностей, культурно-історичні традиції та звичаї і є однією з найважливіших передумов духовного благополуччя і морального здоров'я суспільства (Дерега, 2012). Варто зазначити, що дослідники по-різному класифікують сімейні цінності. Значущою для нашого дослідження є класифікація, яка відображає основні функції сім'ї у таких сферах: *інтимно-сексуальної, особистісної ідентифікації з партнером, господарсько-побутової, батьківсько-виховної, соціальної активності, емоційно-психотерапевтичної та сфері зовнішньої привабливості*. У своїй сукупності ці основні сфери визначають повноту та якість сімейного життя, безпосередньо пов'язані з сімейними цінностями, які на сучасному етапі набувають нових особливостей.

Аналіз результатів дослідження засвідчив, що для чоловіків сфера *інтимно-сексуальних* стосунків є більш значущою ніж для жінок ($p \leq 0.01$). Вони вважають, що сексуальні стосунки – найважливіше у відносинах чоловіка й дружини, а настрої і самопочуття людини залежить від задоволення її сексуальних потреб. Також важливою для них є *батьківсько-виховна сфера*. Цікаво, що рівень домагань чоловіків щодо власних обов'язків у вихованні дітей вищий ніж у жінок ($p \leq 0.05$). Водночас у разі розлучення з дружиною, чоловіки не схильні брати активну участь у *вихованні* своєї дитини. Показники очікувань жінок щодо активної батьківської позиції партнера вищі ніж показники очікувань у чоловіків ($p \leq 0.01$). Також у жінок ступінь очікування від партнера щодо активного вирішення *господарсько-побутових* питань вищий ніж у чоловіків

($p \leq 0.01$) Тобто для жінки значущими є господарсько-побутові вміння й навички партнера. Водночас жінки мають високий рівень власної активної участі у веденні *домашнього господарства* ($p \leq 0.01$). Цікаво, що для жінок значущою є сфера соціальної активності чоловіка ($p \leq 0.01$). Для них дуже важливо, як оцінюють на роботі ділові й професійні якості чоловіка і дуже цінують чоловіків, серйозно захоплених своєю справою. Для жінок також значущою є *емоційно-психотерапевтична* функція шлюбу ($p \leq 0.01$). Вони прагнуть бути лідерками в емоційних стосунках, надавати моральну підтримку, створювати «психотерапевтичну атмосферу». *Зовнішня привабливість*, прагнення модно й красиво одягатися є також важливою для жінок. Про це свідчить аналіз показників їхнього рівня домагань у цій сфері ($p \leq 0.01$).

Важливим аспектом нашого дослідження було визначення особливостей ієрархії сімейних цінностей відповідно до освітнього рівня респондентів. Так, на рівні статистичної значущості доведено, що для респондентів *із загальною середньою освітою* значущою є господарсько-побутова сфера ($p \leq 0.01$). Також їм властиві очікування від партнера щодо ролі емоційного лідера в родині, зокрема надання ним моральної підтримки, створення «психотерапевтичної атмосфери» ($p \leq 0.01$).

Для респондентів *із професійно-технічною освітою* основною цінністю життя родини є батьківство. Їм характерний високий рівень домагань щодо власних обов'язків у вихованні дітей ($p \leq 0.01$). Для досліджуваних *з вищою освітою* значущою є сфера соціальної активності. Їм характерний високий рівень домагань щодо активної суспільної ролі ($p \leq 0.01$). та очікування соціальної активності від партнера ($p \leq 0.01$). *Зовнішня привабливість*, прагнення модно й красиво вдягатися є також важливою для таких респондентів ($p \leq 0.05$). Аналіз результатів дослідження свідчить про значущість для них сімейної згуртованості, зокрема емоційного зв'язку, наявності спільних інтересів та відпочинку ($p \leq 0.01$).

Для респондентів *з науковим ступенем* значущою є сфера соціальної активності. Цікаво, що рівень домагань щодо власної суспільної ролі важливіший, ніж очікування соціальної активності від партнера ($p \leq 0.05$).

Зовнішня привабливість, прагнення модно й красиво вдягатися є також важливою для них ($p \leq 0.01$). Аналіз результатів дослідження свідчить про значущість наявності спільних інтересів та відпочинку в сім'ях таких респондентів ($p \leq 0.05$). Водночас їм властива схильність керувати та створювати правила взаємодії в сім'ї. Ця здатність може сприяти виникненню ригідності поведінки членів сім'ї або може бути інструментальною для прийняття рішень у складних ситуаціях, якщо контроль не занадто високий. Про це свідчить аналіз результатів дослідження за діагностичним параметром «контроль» ($p \leq 0.05$).

Оскільки дослідження проводилось в умовах війни, ми проаналізували зв'язок сімейних цінностей з показниками стресового навантаження респондентів (суб'єктивна оцінка). На рівні статистичної значущості доведено, що *низький рівень стресу* характерний для тих респондентів, для яких важливою є сфера соціальної активності ($p \leq 0.01$). Також аналіз результатів дослідження свідчить про значущість для них сфери особистісної ідентифікації з партнером, яка відображає виразність очікування спільності інтересів, узгодженості думок, вподобань, дозвілля ($p \leq 0.05$). Вони схильні радитись з іншими членами сім'ї щодо прийняття рішень. Правила в сім'ях таких респондентів співвідносяться з віком членів сім'ї і можуть змінюватись в різних ситуаціях ($p \leq 0.01$). Незважаючи на вивчення широкого діапазону потенційних ознак особливостей переживання *середнього рівня стресу*, жодна з них не виявила статистично значущих зв'язків. Відсутність статистично значущих результатів свідчить про те, що вибрані характеристики не відіграють важливої ролі у переживанні стресу на такому рівні. *Високий рівень стресу* характерний для тих респондентів, для яких важливою є психотерапевтична функція сім'ї, зокрема очікування від партнера моральної підтримки та створення ним «психотерапевтичної атмосфери» ($p \leq 0.05$). Водночас цікаво, що сфера особистісної ідентифікації з партнером – не є значущою для них ($p \leq 0.01$). Також для таких респондентів характерними є очікування щодо активної батьківської позиції партнера у вихованні дітей ($p \leq 0.05$).

Аналіз даних вибірки згідно показників місця проживання респондентів (мала батьківщина) показав, що у контексті психологічних досліджень сім'ї

важливо застосовувати не економічно-соціальні, а етнографічні підходи при районуванні України, що не ототожнюються з існуючим адміністративним поділом (Чмирьова, Федяй, 2013). У результаті аналізу було доведено, що 1) історично-культурна спадщина регіону, збереження традиційності сімейного життя, економічний розвиток регіону має суттєве значення для становлення сімейних цінностей у подружніх парах відповідно до всіх сфер сімейного життя; 2) зниження чи підвищення показників сімейних цінностей має певні тенденції згідно регіону проживання, що потребує більш детального вивчення; 3) у певних регіонах відмічаються завищені очікування від партнера у порівнянні з власним рівнем домагань щодо виконання функцій у різних сферах сімейного життя.

Висновки. Отже, аналіз результатів дослідження засвідчив, що ієрархія сімейних цінностей має статистично значущі зв'язки із соціально-демографічними характеристиками респондентів. Встановлено, що гендерні характеристики, освітній рівень подружжя, а також середовище зростання (мала батьківщина) мають суттєве значення у формуванні та становленні ієрархії сімейних цінностей подружньої пари. Доведено, що суб'єктивна оцінка рівня стресу в надзвичайних умовах війни має статистично значущий зв'язок з ієрархією сімейних цінностей подружжя, де ключовими виступають: соціальна активність, ідентифікація з партнером, емоційно-психотерапевтична та батьківсько-виховна сфери сімейного життя. Встановлено, що для проведення компаративних досліджень щодо розподілу сімейних цінностей подружжя з різних регіонів України важливо застосовувати етнографічні класифікації районування. Перспективою подальшого дослідження є визначення особливостей узгодженості сімейних цінностей та рольових настанов подружжя відповідно до життєвого циклу сім'ї.

Список використаних джерел

1. Деріга В. В (2012) Основні поняття та категорії дослідження державної сімейної політики. *Наукові праці: науково-методичний журнал*. Миколаїв, вип. 190. С.196

2. Чмирьова Л.Ю., Федяй Н. О. (2013) Районування території України як один з факторів просторового соціально-економічного розвитку регіонів. *Ефективна економіка*, вип 3. <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1878>

Ващенко О. С.

КОНФЛІКТИ МІЖ ПОДРУЖЖЯМ ПІД ЧАС ВІЙНИ: СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Війна є надзвичайною ситуацією, що призводить до серйозних наслідків для окремих осіб й цілих націй. Вона призводить до втрат людських життів, руйнування інфраструктури, економічних збитків, травмування людей та інших негативних наслідків. Наразі в Україні війна триває понад два роки, а люди впродовж цього часу перебувають під впливом стресу, що не може не відобразитися на стосунках між подружжям. В умовах війни відбувається актуалізація проблем, пов'язаних з внутрішньогруповими, внутрішньосімейними стосунками, зазначається науковцем Панком В.Г. Спостерігаються дві різноспрямовані тенденції, а саме: позитивні – зміцнення, укріплення, згуртованість, єдність міжособистісних зав'язків у групі (сім'ї); негативні – взаємна холодність, почуття відсторонення, конфліктність, ворожнеча, втрата життєвих цілей [2]. Сьогодні, під час війни, гостро постає питання збільшення випадків домашнього насильства. За даними Національної поліції у 2023 році зафіксовано 291 тисячу фактів домашнього насильства, що на 20 відсотків більше, ніж у 2022 році. За прогнозами Аналітичного центру МВС України на 2024 рік очікується збільшення кількості таких адміністративних правопорушень до 21%, а кримінальних – до 30% [1]. Такі данні свідчать про тенденцію до збільшення конфліктів у сім'ї. Конфліктна взаємодія подружжя під час війни може виникати з різних причин. Деякі з них: переживання страху та тривоги за своє життя та життя рідних, роз'єднаність подружжя, трансформацію сімейних ролей, послаблення матеріальної функції сім'ї, неспроможність планувати майбутнє, втрата спільних цілей, невизначеність планів родини, психологічні травми, втому від співчуття, порушення адаптаційних механізмів до

кризових явищ – війни, окупації, вимушеної міграції, через різні точки зору на ситуацію війни та способи подолання труднощів. В умовах війни, внаслідок довготривалої відсутності чоловіка (перебування на фронті, вимушена міграція тощо), відбувається трансформація сімейних ролей. Жінка бере на себе відповідальність за виконання нехарактерних для неї у мирний час ролей. До того ж, через відсутність батька, діти теж стають більш самостійними і незалежними у своїх рішеннях і діях через нові виклики, з якими їм доводиться стикатися. Процес возз'єднання сім'ї є неменш стресовим для подружніх стосунків. Довготривала відсутність одного з батьків може призвести до порушення емоційного зв'язку з дітьми, що може посилити суперечки через проблеми з дисципліною. При довготривалій відсутності батька, у дитини можуть бути прояви неприязні, та навіть ворожості до нього після його повернення [3].

Так, результати дослідження підтверджують зв'язок між посттравматичним стресовим розладом у демобілізованих військових і поведінковими відхиленнями у їхніх дітей (Rosenheck R., Fontana A. [4]). Це може бути пов'язано з тим, що батьки, які пережили екстремальне насильство під час війни, можуть мати тенденцію до застосовування більш жорсткого стилю виховання. Травматичний досвід батьків може впливати на їхню здатність адекватно реагувати на потреби та емоції своїх дітей. Це може призводити до зростання рівня тривоги, депресії та поведінкових розладів у дітей з таких сімей. Розуміння цього зв'язку дозволяє враховувати потреби не лише демобілізованих військових, але й їхніх сімей, зокрема, дітей. Надання психологічної та психосоціальної підтримки цим сім'ям може допомогти покращити їхнє психологічне благополуччя та запобігти негативним наслідкам.

Таким чином, конфлікти в сім'ї та пошук їх вирішення є актуальною темою, особливо в умовах військових подій. Війна розглядається як екстремальна ситуація, що несе загрозу людині, її сім'ї. Воєнні події через стресове навантаження, можуть призводити до напруги в сімейних відносинах. Переживання почуттів страху, тривоги, невизначеності майбутнього та

неспроможності його планування та ін. – впливають на подружні стосунки. Через роз'єднаність подружжя відбувається трансформація сімейних ролей, що порушує звичний порядок речей і вимагає перегляду функцій кожного члена сім'ї. Участь у воєнних подіях може призводити до фізичної, психологічної травматизації подружжя, що може вплинути на подружні стосунки і психологічне благополуччя всієї родини, тому надання психологічної та психосоціальної підтримки є край необхідною.

Список використаних джерел

1. *В Україні різко зростає кількість випадків домашнього насильства, Рада готує зміни.* Українська правда.
URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2024/03/30/7448941/>
2. Панок В. Г. (2023). Психологічні дослідження в умовах війни: проблеми та завдання. Вісник НАПН України, № 5 (1), 1-12.
3. Hogenkamp V., Figley C. (1983). War: Bringing the Battle Home, New York: Brunner/Mazel, 148-165.
4. Rosenheck R., Fontana A. (1998). Transgenerational effects of abusive violence on the children of Vietnam combat veterans. J Trauma Stress, *National Library of Medicine*, №11 (4), 731-742.

Гранде К. Л.

ІНОКУЛЬТУРНЕ СЕРЕДОВИЩЕ ТА СІМЕЙНЕ ВИХОВАННЯ ЯК ЧИННИКИ РОЗВИТКУ АСЕРТИВНОСТІ ПІДЛІТКА

Сучасні підлітки живуть в інокультурному оточенні, що потребує від них адаптації, розуміння й прийняття нових для них моделей комунікації і взаємодії. Досить часто в інокультурному середовищі підлітки стикаються з різноманітними викликами: соціальний тиск, конфлікти в сім'ї/школі, проблеми з самооцінкою, взаємодія з оточенням та ін. Асертивність допомагає підліткам ефективно впоратися з цими викликами, розвивати здорові стосунки з оточуючими та будувати успішне майбутнє. У разі недостатньої асертивності можуть виникати проблеми з комунікацією, конфліктами та стресом, що може негативно позначитися на психологічному стані підлітка та його соціальній

взаємодії. Вивчення проблеми розвитку асертивності підлітка в умовах сімейного виховання та інокультурного середовища є актуальним завданням, оскільки ефективні стратегії сімейного виховання та психологічної підтримки можуть допомогти батькам у вихованні сучасної інтелектуальної, креативної, толерантної особистості молодшої людини. Дослідженню проблеми розвитку асертивності підлітків присвячені роботи І. Беха, Л. Бондаря, Т. Єрмакової, В. Колесникової, Л. Маєвської, Л. Ніколаєва, О. Пермякової, В. Поліщука, О. Чанцевої-Коваленко, К. Чулкової та ін.

Сімейне виховання – це процес формування особистості дитини, який здійснюється в сімейному оточенні з допомогою авторитету дорослих з урахуванням культурних і сімейних традицій, цінностей, прикладів поведінки, релігійних переконань, соціального статусу сім'ї, що визначає її ментальний розвиток, моральні цінності та взаємини з оточуючими. За Т. Єрмаковою, сімейне виховання характеризується низкою умов: позицією батьків, стилем виховання, використанням засобів та методів спілкування/взаємодії з дитиною. Загальна позиція батьків полягає у відповідальності за виховання підлітка, що означає любов, підтримку, турботу і допомогу [1].

Психолог Л. Ніколаєв зазначає, що сімейне виховання, не має чітких форм організації та реалізується у повсякденному житті шляхом особистісної взаємодії з дитиною. Батьки та інші члени сім'ї спрямовують розвиток дитини шляхом свого прикладу, спілкування та навчання, оскільки саме вони створюють для дитини модель поведінки, вчать правилам взаємодії, надають підтримку у складних життєвих ситуаціях, сприяють формуванню самооцінки та самоповаги. У сучасному світі, вважає науковець, де різноманітність культур і традицій займає більш вагоме місце, важливо навчити підлітків асертивності [4].

Інокультурне середовище може бути створене у міжнародних компаніях, університетах, міжкультурних організаціях, на конференціях/семінарах та інших місцях, де люди з різних культур взаємодіють один з одним. Інокультурне середовище як оточення, де присутні представники різних культур, етносів або націй, має наступні характерні ознаки: різноманітність культур; міжкультурна

комунікація; взаєморозуміння; розвиток міжкультурної компетентності; виклики та можливості – інокультурне середовище може бути викликом для підлітка, але також і надати можливості для особистого зростання, розширення горизонтів та поглиблення знань про світову культурну розмаїтість.

Роль інокультурного оточення та сімейного виховання у формуванні асертивних навичок у підлітків є надзвичайно важливою, наголошують В. Колесникова та О. Чанцева-Коваленко, оскільки культурні особливості можуть мати значення у виборі способів виховання дітей. Цілком можливо, що мати і батько можуть зіткнутися з певними викликами щодо формування асертивних навичок у підлітків через різницю релігійних традицій та звичаїв, підходів у стосунках зі старшими членами сім'ї чи з молодшими, проведення відпочинку тощо. І саме дорослі мають збалансувати цю різницю, для чого потрібне чітке розуміння не тільки власних, притаманних рідній культурі, традицій та цінностей, а й тих, за якими живуть сусіди, адже виховання поваги до чужої культури, толерантність, здатність до діалогу сприятимуть більш успішній соціальній взаємодії та самореалізації підлітка [2]. У роботах Л. Маєвської зазначається, що варто ще з дитинства готувати дітей до взаємодії з культурами інших етноспільнот. Дитина повинна поступово вивчати особливості власної спільноти, розуміти свою етнокультуру, вміти вільно взаємодіяти з нею, розпізнавати символи та коди у рідній мові. Це допоможе їй у майбутньому вступати в діалог з іншими культурами, порівнюючи їх з метою кращого розуміння [3, с. 6].

Отже, інокультурне середовище може включати в себе сім'ї з різних культур зі своїми нормами, звичаями, історією, етикою, релігією тощо, які позначаються на вихованні дітей. Аналіз та розуміння багатоаспектності даного питання сприятимуть пошуку/розробці адекватних проблемі стратегій виховання та способів психологічної підтримки для сімей, збереженню культурної спадщини при одночасному розвитку толерантності та поваги до інших культур.

Шляхом розвитку міжкультурної компетентності, асертивних навичок, позитивного ставлення до нових цінностей та позитивних соціальних зв'язків

підлітки можуть успішно адаптуватися до нових умов і стати активними учасниками інокультурного середовища. Сімейне виховання та інокультурне середовище, на думку Л.Маєвської, позитивно впливає на підлітка через можливість отримати широкий спектр досвіду та знань про різні культури, що сприятиме його розвитку як громадянина світу [3].

Пошук стратегій і практик розвитку асертивності підлітків в умовах сімейного виховання та інокультурного середовища, на основі вивчення й аналізу відповідних темі джерел, дає нам можливість визначити такі: *створення в сім'ї атмосфери поваги до інших культур і традицій* – кожна культура має свою цінність і потребує поваги, тобто розвиток уміння бачити світ очима інших людей є важливою складовою асертивності; *розвиток міжкультурної компетентності* – здатність розуміти і поважати культурні різноманіття, бути відкритим до нових ідей та переконань, уміти ефективно спілкуватися з людьми з інших культур через участь у міжкультурних програмах, спілкування з представниками різних етносів; *виховання толерантності* – залучення підлітків до заходів із представниками різних культур, де вони можуть бачити та вивчати різноманіття: традиції, звичаї, мови, книги, фільми; важливо, щоб батьки самі були прикладом толерантності, шанування й підтримки людей інших національностей; *розвиток навичок міжкультурної комунікації* – через рольові ігри сприяти розвитку вміння слухати та розуміти інших людей, вчитися ефективно спілкуватися з представниками різних культур, на що позитивно впливатимуть екскурсії в музеї, відвідування етновиставок, творчі зустрічі з відомими особистостями (представниками різних національностей), народних святкувань, приготування страв різних кухонь світу тощо; *стимулювання самостійності та незалежності* – надавати підлітку можливість самостійно приймати рішення та вирішувати проблеми, що допоможе йому розвивати впевненість у собі і своїх можливостях, і в результаті – сприятиме його розвитку як асертивної особистості [1; 2; 3; 4].

Таким чином, теоретичне дослідження даної теми дало можливість з'ясувати, що сім'я є головним інститутом становлення особистості підлітка.

Розвитку асертивності підлітка в мультикультурному оточенні сприяють такі стратегії і практики: створення в сім'ї атмосфери поваги до інших культур і традицій; розвиток міжкультурної компетентності; виховання толерантності; розвиток навичок міжкультурної комунікації; стимулювання самостійності та незалежності та ін.

Список використаних джерел

1. Єрмакова Т.С. Виховання дітей у польській сім'ї у контексті формування культури здоров'я. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*. 2014. № 11. С. 17-22.

2. Колесникова В.Ф., Чанцева-Коваленко О.М. Розвиток асертивності в юнацькому віці. *Гуманітарний корпус*. Випуск 17. Вінниця : ТОВ Нілан-ЛТД, 2018. С. 66-70.

3. Маєвська Л.М. Етнокультурне виховання. Нормативно-правове забезпечення: міжнародний та вітчизняний рівень. Житомир: ЖДУ, 2007. 302 с.

4. Ніколаєв Л.О. Розвиток асертивності підлітків у різних умовах соціалізації : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07; Київський університет імені Бориса Грінченка. 2016. 264 с.

Громова О. П.

УКРАЇНСЬКЕ ПОДРУЖЖЯ У ПЕРІОД РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ (на прикладі виставки «кохайтеся, чорнобриві...»

Здавна сім'я для українців – це не лише підґрунтя, на якому формуються духовні цінності, а й запорука передачі наступним поколінням родинних звичаїв та традицій. Впродовж перших місяців російсько-української війни українці відчували, як в один момент, руйнується їх стабільний та усталений уклад життя. Майже кожна родина зіткнулася з розлукою близьких, втратою найрідніших, необхідністю вимушеної міграції. Нині для кожного українця, що став на захист рідної землі, саме родина є тим оберегом, який дає сили боронити свою країну. Захист рідних і коханих – це потужний стимул здолати всі труднощі воєнного часу. У народному прислів'ї говориться: «Дерево тримається корінням, а людина – сім'єю».

Показово, що навіть в умовах війни, молодь прагне одружитися, адже сім'я – це найміцніша опора у житті кожної людини. Потужні сімейні зв'язки, взаємопідтримка, турбота, обмін матеріальними ресурсами – усе це дозволяє долати кризовий період і налагодити повсякденність. Створення сім'ї стало вкрай актуальним і важливим для молоді, яка з перших днів війни вступила до лав Збройних сил України. «Постійна підтримка та надійне плече – це те, заради чого варто жити і вижити попри все», – згадують про прийняття рішення поєднати свої долі Андрій та Ганна, випускники Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Відповідно до статистичних даних, протягом перших місяців повномасштабного вторгнення збільшилася кількість реєстрацій шлюбів між військовими, військовими та медичними працівниками, волонтерами й іншими категоріями мобілізованої молоді. У період воєнних дій люди, які раніше з певних причин не поспішали юридично оформити свої стосунки, без вагань прийняли відповідне рішення. Так, в офіційному шлюбі жінка-дружина мобілізованого почуває себе більш впевнено: у разі його полону, зникнення, поранення вона може звернутися до відповідних структур про допомогу й розраховувати на певні права, пільги, соціальні гарантії. Крім того, є багато випадків, коли молодь реєструє шлюб на емоційному підйомі, перш ніж відправитися на фронт. Це типова реакція закоханих пар на виклики реальності. «Коли немає впевненості в завтрашньому дні, ми вирішили не відкладати життя на потім», – згадують військові Артем і Юлія, мобілізовані на Донеччину.

Знаково, що під час війни багато молодих людей прагнуть скріпити свої стосунки за українськими народними традиціями. Так, здавна в Україні вважалося, що без виконання повноти весільних обрядодій не можна забезпечити щасливе життя подружжя. За свідченням опитуваних, дотримуючись народно-національних звичаїв під час створення сім'ї, вони ніби долучаються до великої родини українців і відчують благословення пращурів. Саме ці переживання дають їм сили ставати до бою й боронити свою землю.

Для Національного музею народної архітектури та побуту України вже стало традицією організовувати виставки до щорічного музейного свята «Осінь весільна». 2022 року музей здійснив проєкт «Кохайтеся, чорнобриві...». Виставка проходила у галереї «Хлібня» Національного заповідника «Софія Київська». В експозиційному просторі було показано, яким було українське весілля у давнину та яким воно стало під час повномасштабної російсько-української війни. Ключовим моментом заходу було запрошення на відкриття виставки сімейних пар військових, які поєднали свої долі вже у період війни. Як розповідають молоді люди, вони оформили свої стосунки у польових умовах, часто під ворожими обстрілами. Однак, для них було важливо, щоб на їх імпровізованому весіллі були національні весільні атрибути: вінок, коровай, рушник тощо. Ці предмети вказують на причетність молодят саме до української нації. Оскільки у польових умовах дістати традиційну атрибутику було неможливо, то часто нею слугувало те, що було під руками: хліб, тканина, польові квіти та інше. Організатори виставкового проєкту написали офіційний лист-звернення до Головнокомандувача Збройних сил України Валерія Залужного з проханням відпустити цих молодих військових на декілька днів до Києва. На відкритті виставки справдилася мрія подружніх пар про народне весілля. Запрошені військові змогли відчутти дух традиційного українського весілля. Разом із фольклорними колективами та троїстими музикантами вони брали участь у всіх весільних обрядах: від сватання до покривання молодої та веселої циганщини. Молодята пригостили короваєм, обдарували подарунками та провели ініціацію в новий подружній статус, що додало більшої урочистості їх стосункам. Одружені військові пари розповідали, що в умовах війни символізм, закладений у національних весільних обрядах, набуває особливого змісту, звучить загострено та проникливо. Уже за декілька днів молодята повернулися у зону бойових дій. Автори виставки акцентували увагу на тому, що впродовж століть структура весільного обряду у своїй основі залишалася незмінною – з чітко визначеною послідовністю дій, кожна з яких була важливою. Весіллю під час воєнних дій була присвячена окрема виставкова зала. За методикою усної історії,

організатори виставки записали спогади молодих людей про власні весілля під час війни. Персональні історії військових пар були оформлені у вигляді постерів на окремих стендах.

Впродовж місяця у виставкових залах проходили концерти фольклорних гуртів, а також навчання традиційним весільним пісням та народним танцям, майстер-класи з виготовлення букетиків, вив'язування наміток і хусток та багато інших ретроспективних показів. У такий спосіб, завдяки проєкту «Кохайтесь, чорнобриві...», відвідувачі виставки й молоді сім'ї, що взяли участь у відкритті, мали чудову можливість долучитися до традицій українського весілля. Недарма в Україні кажуть: «Без сім'ї і свого роду немає нації й народу».

Демиденко Є С.
ЕМОЦІЇ ЧОЛОВІКІВ У РОМАНТИЧНИХ СТОСУНКАХ

Вступ. Сучасний соціокультурний контекст підкреслює важливість вивчення емоційного виміру романтичних стосунків, наразі щодо прояву емоцій у чоловіків. Актуальність дослідження обумовлено перспективним вивченням особливостей появи емоцій згідно гендерних ролей партнерів, розширення уявлень про взаємодію у парі та зростання інтересу до психології міжособистісних стосунків. Розуміння провідних аспектів формування вираження емоцій чоловіками у романтичних стосунках є ключовим для формування здорової та збалансованої комунікації у парних стосунках. Зазначені аспекти актуальності вивчення емоційного виміру у романтичних стосунках чоловіків створюють основу для подальших досліджень та вдосконалення підходів до розуміння та підтримки емоційного добробуту в парах. Отже, актуальність даного дослідження визначається його внеском у розуміння романтичних стосунків у парних стосунках молодих людей - чоловіка і жінки, а також у розвиток методів психологічної підтримки та консультування молодих чоловіків, які прагнуть створити подружню пару.

Мета проведеного дослідження передбачала вивчення прояву емоцій у молодих чоловіків, які перебувають у романтичних стосунках. Перед

дослідженням були поставлені наступні *завдання*: 1) визначити особливості прояву емоцій чоловіками у романтичних стосунках; 2) дослідити широту прояву емоційного спектру у чоловіків, які перебувають в романтичних стосунках. Методами дослідження було вибрано анкетування та опитування.

Результати дослідження. Вибірка чоловіків нараховувала 60 осіб, вік яких коливався від 16 до 27 років (вік їхніх партнерок знаходився у тому ж самому віковому діапазоні). Переважна кількість респондентів знаходиться у стосунках більше року, а тривалість стосунків в парі до року складала меншу частину вибірки. Дослідження проводилося в Київській області України у лютому-березні 2024 року методом дослідження було онлайн опитування. Діагностичний інструментарій включав авторську анкету та два опитувальника. Анкета складалась із 25 питань, що передбачали як коротку, так і більш розгорнуту відповідь. Діапазон бальних оцінок регулювався шкалою від 1 до 10 балів. Питання стосувалися емоційних реакцій чоловіків у романтичних стосунках з їхніми партнерками. Також анкета включала питання щодо соціальних даних респондентів: вік, місце проживання, зайнятість тощо. Окрім анкети було використано 2 опитувальники, перший з них – «Шкала любові та симпатії» З. Рубіна (модифікація Л. Я. Гозман, Ю. Є. Альошина (1985)), що вимірює ступінь захопленості респондентів об'єктом своєї симпатії/кохання, висловлення поваги та оцінки міри їх схожості між собою. Другим був опитувальник регуляції емоцій ERQ (Gross & John, 2003), що призначений для вимірювання двох стратегій регулювання емоцій: когнітивної переоцінки та стримування експресії (прояву емоцій).

Аналіз соціальних надав нам можливість описати загальні характеристики вибірки. Так респонденти здебільшого проживають у місті (90%). У селищі проживають 6.7% респондентів, а у ПГТ – 3.3% респондентів. Більшість досліджуваних працевлаштовані (80%), значна кількість опитаних, також, поєднує роботу з навчанням (46.7%). Водночас існує частина вибірки, яка повністю віддає свій час навчання (20%). Віднесення пари до етапу перебування в «романтичних стосунках» вказували наступні показники: вік належності до

молодих людей (до 32 років), молодий вік вступу у парні «стосунки симпатії та кохання»; суб'єктивна оцінка їхніх емоційних стосунків як позитивна і така, що надає відчуття захоплення, наявність безумовної довіри до партнерки. Всі ці критерії були присутні у респондентів вибірки, що надало нам можливість трактувати їхні результати такими, що мають місце у період романтичних стосунків. Натомість, ті респонденти, які оцінили свої стосунки як задовільні, чи погані (10%) послуговували нам опонентами для співставлення отриманих даних, оскільки їхні стосунки не можна назвати «романтичними».

Аналізуючи відповіді респондентів щодо їхніх емоційних реакцій на стосунки із партнеркою можемо зазначити наступне: 1) респонденти високо оцінили взаєморозуміння зі своєю партнеркою (на 8 балів із 10); 2) більшість зазначили, що їм, зазвичай, легко знайти спільну мову з партнеркою; 3) їхній рівень партнерської довіри є високим; 4) респонденти, зазвичай можуть вільно ділитися своїми емоціями з партнеркою. Переважання позитивних оцінок є передбачуваним при перебуванні в романтичних стосунках. Проте, це також може свідчити про здорові стосунки та позитивну взаємодію у парі в більшості опитаних. Те що респонденти відмітили здатність вільно ділитися своїми емоціями з партнеркою може вказувати на відкритість та емоційну підтримку в їхній взаємодії. Та варто звернути увагу, що на питання про те, чи легко їм виражати свої емоції в спілкуванні з іншими людьми (не тільки з партнеркою) респонденти надали дуже різні відповіді, як і щодо того, наскільки емоційними людьми вони себе вважають. Така різноманітність у відповідях щодо вираження емоцій у спілкуванні з іншими людьми може вказувати на індивідуальні особливості респондентів, такі як загальний ступінь відкритості або здатність до вираження емоцій. Але також важливо враховувати контекст та ситуацію, вірогідно, що респондентам також більш комфортно виражати емоції саме в інтимному контексті з партнеркою, ніж в загальному спілкуванні з іншими людьми. Велика кількість досліджуваних погодилися з твердженням, що тримає емоції при собі, але переважна більшість висловила часткову чи повну незгоду з даним твердженням, що може говорити про те, що респонденти здебільшого

доволі відкрито виражають власні емоції. Варто зазначити, що це є особливо важливим в романтичних стосунках, де відкритість і взаєморозуміння мають дуже велике значення. З інших наявних відповідей можна припустити, що стримування емоцій здебільшого стосується негативного аспекту. Так як майже всі опитані відмовилися від твердження, що в тій чи іншій мірі приховують свої позитивні емоції. Проте, значна кількість респондентів погодилася з твердженням, що для них стримування емоцій є одним зі шляхів управління ними(емоціями). Нас також цікавило, наскільки є довірливою комунікація між партнерами. У питанні про те, чи повідомляла респондентам їхня партнерка, що вони не завжди відкрито виражають свої емоції досліджувані надали доволі різні відповіді. Більшість з них засвідчили, що їхні партнерки не давали їм такої інформації і вони не могли оцінити, наскільки їхні емоційні стосунки задовольняють їхніх партнерок. Що вказує на те, що існує розбіжність у сприйнятті вираження емоцій респондентами між ними та їхніми партнерками. Це може бути викликано різницею в сприйнятті та вираженні емоцій партнерам, що також може призводити до непорозумінь чи конфліктів у відносинах. Тож, дослідження показало, що респонденти не завжди мали зворотній зв'язок від своїх партнерок, що могло створювати зону незнання один про одного. Згідно моделі особистісного росту Джозефа Люфта і Гаррінгтона Інгамомма - «Вікна Джогаррі» (Mukherjee et al, 2023) ситуація незнання створює «сліпу зону», прояснення якої у взаємодії відкриває можливості зростання. Таким чином ми можемо сказати, що емоційний світ пари має сліпі зони, що може створити ситуації непорозуміння, зокрема щодо емоційних реакцій кожного.

Висновки. Згідно поставлених завдань ми сформулювали попередні висновки, а саме: 1) особливостями прояву емоцій чоловіками у романтичних стосунках було визнано переважне непроявлення своїх емоцій у ситуаціях, які респонденти оцінювати негативно, що може створювати «сліпу зону» на етапі «романтичних стосунків» партнерів; 2) широта прояву емоційного спектру у чоловіків, які перебувають у романтичних стосунках, демонструє широкий спектр коливання у співвідношенні щодо ситуації взаємодії.

Перспективи подальших досліджень. Наразі зроблені висновки фіксують результати лише першого етапу дослідження. Проведення математичного аналізу отриманих даних послуге підґрунтям для більш детальних висновків за результатами проведеного дослідження.

Список використаних джерел

1. Gross, J.J., John, O.P. (2003) Individual differences in two emotion regulation processes: Implications for affect, relationships, and well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 85, 348-362. Doi: 10.5964/ejop.2755
2. Mukherjee D., Pahwa V., Moza B. et al. (2023) The influence of personality traits on johari window perception and self-disclosure in the workplace. *International Journal of Forensic Medicine and Toxicological Sciences*, 8(3), 100-107. DOI:[10.18231/j.ijfmts.2023.022](https://doi.org/10.18231/j.ijfmts.2023.022)
3. Judea P. (1983) Heuristics: Intelligent Search Strategies for Computer Problem Solving. New York, Addison-Wesley, 382. ISBN 978-0-201-05594-8
4. Ippoliti E. (2015) Heuristic Reasoning: Studies in Applied Philosophy. *Epistemology and Rational Ethics*. Switzerland: Springer International Publishing, 1–2. ISBN 978-3-319-09159-4.

Дзюбенко О. А.

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ДОБРОБУТ ШКОЛЯРА ЯК ПРЕДМЕТ ВЗАЄМОДІЇ УЧАСНИКІВ ОСВІТЬОГО ПРОЦЕСУ В УМОВАХ ВІЙНИ

З 1 вересня 2022 року у 5-х класах закладів базової середньої освіти України стартувало навчання учнів побудоване на засадах Концепції «Нова українська школа» (далі НУШ). Її впровадження відбувається на тлі розгортання воєнних подій у країні. У зв'язку із цим, освітня система зазнала організаційних трансформацій, однак, не змінила вектору у забезпеченні її доступності та концептуального спрямування у реалізації Державного стандарту базової середньої освіти. Реформуванням освіти передбачено впровадження інноваційних підходів до структури та змісту навчання школярів, які, у результаті, здобудуть власні компетентності: отримають знання, розвинуть

вміння, сформуують ставлення (Концепція «Нова українська школа», 2016). Перед учнями основної школи розкриваються широкі навчальні перспективи з орієнтацією на особистий розвиток.

Воєнні події, переорієнтація звичної системи освіти, перехід від початкової до основної ланки навчання, початок підліткового віку учнів, який сам по собі кризовий, є складними випробуваннями для всіх учасників освітнього процесу. Успішність подолання труднощів залежить від злагоди у їх взаємодії. «Партнерство родини і школи - важливий аспект у реалізації освітньої реформи, який має на меті об'єднати вчителів, батьків й учнів спільною метою та сприяти створенню гуманістично-спрямованого освітнього середовища» (Кисла & Ландар, 2019, с. 241). Розлуцька (2019) зазначає, що «проблема педагогічної взаємодії з батьками учнів залишається одним із важливих викликів сучасності, який актуалізується у світлі реформ НУШ» (с. 161).

Концепцією НУШ передбачено, що нова школа працюватиме на засадах педагогіки партнерства. Її фундаментальними основами є усвідомлення спільності прагнень, рівноправність участі в освітньому процесі та відповідальність його учасників за результат. Наскрізною задачею їх взаємодії є підтримка соціально-психологічного добробуту школяра, як основи для досягнення мети нової школи - різнобічний розвиток особистості, формування прагнення учнів до самовдосконалення та навчання впродовж життя (Концепція «Нова українська школа», 2016). Під час війни, спільність думок та прагнень учасників освітнього процесу є необхідною умовою для забезпечення стійкості функціонування системи «сім'я-школа». Розширення уявлень учасників освітнього процесу про соціально-психологічний добробут дітей у школі, дозволить акумулювати та спрямувати їх зусилля щодо його підтримки як у воєнний, так і у мирний час.

Соціально-психологічний добробут школяра ми розглядаємо через його суб'єктивну оцінку: умов здобуття освіти; соціальної взаємодії в освітньому середовищі; розвитку якостей та актуалізації внутрішніх ресурсів, що сприяють самореалізації особистісного потенціалу (Дзюбенко, 2023). «Умови здобуття

освіти» визначено як критерій соціально-психологічного добробуту на основі аналізу Закону України про освіту, Закону України про загальну середню освіту та Концепції НУШ у яких затверджено ряд положень про об'єктивні умови навчання. «Розвиток особистісного потенціалу школяра» розкриває внутрішньоособистісний, психологічний аспект феномена. Критерій визначено згідно теорії Ryff (2021), у якій розглянуто добробут особистості у контексті її позитивного психологічного функціонування, особистісного зростання та психологічних ресурсів добробуту (Martela, 2022). Розвиток особистісних рис та актуалізація ресурсів дитини сприяє її позитивному психологічному функціонуванню у школі, забезпечує її зростання як особистості з широким адаптаційним потенціалом. Воєнні події здатні травмувати психологічні опори дітей, саме тому гостро постає проблема розвитку особистісного потенціалу школяра у складних, мінливих умовах життєдіяльності. «Взаємодія учня у соціальному середовищі школи» визначено як критерій соціально-психологічного добробуту школяра з опорою на вихідні положення концепції соціального добробуту Keyes (1998), індикатори Martela (2022). Соціальний аспект психологічного добробуту стосується відчуття особистістю себе членом спільноти. В умовах шкільного навчання, формуються умови міжособистісної взаємодії учнів від яких залежить успішність їх соціального функціонування у навчальному середовищі. А підтримка його ефективності є одним із аспектів взаємодії учасників освітнього процесу. Крім того, научіння учнів ефективній соціальній взаємодії сприяє розвитку їх здатності до єднання. Спільність, кооперація, взаємодія є важливими не лише для психологічного добробуту у мирний час, але є міцним соціальним фундаментом під час війни.

В умовах розгортання воєнних подій у країні, потреба у партнерській взаємодії учасників освітнього процесу посилюється. Об'єднання їх зусиль сприяє досягненню спільної мети – добробут дитини. Саме тому, підтримка соціально-психологічного добробуту дитини у школі є предметом взаємодії учасників освітнього процесу, а її ефективність – запорукою його підвищення.

Список використаних джерел

1. Дзюбенко, О. (2023). Психологічний добробут школяра: концептуалізація феномена. *Журнал сучасної психології*, 3(30), 23-29.
2. Кисла, О. Ландар, Т. (2019). Реалізація ідей Нової української школи шляхом взаємодії школи та родини. *Молодий вчений*, 8(72), 241-244.
3. Концепція «Нова українська школа» (2016). Відновлено з <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>
4. Розлуцька, Г. Драч, А. Костик, Л. (2019). Педагогічна взаємодія з батьками учнів у реалізації педагогіки партнерства у Концепції «Нова українська школа». *Педагогічні інновації у фаховій освіті*, 10, 157-162.
5. Keyes, C. L. M. (1998). Social Well-Being. *Social Psychology Quarterly*. 61, 2, 121–140. doi.org/10.2307/2787065
6. Martela, F. (2022). *Personal and social wellbeing. Proposal for a repeat wellbeing module in the European Social Survey 2025*. Retrieved from <https://www.europeansocialsurvey.org/sites/default/files/2023-06/Wellbeing-module-Round-12-final.pdf>
7. Ryff, C. D. Boylan, J. M. Kirsch, J. A. (2021). Eudaimonic and Hedonic Well-Being In: Measuring Well-Being. *Oxford University Press*, 4, 92-135. doi.org/10.1093/oso/9780197512531.003.0005

Зверєв М. М.

КОХАННЯ У СТОСУНКАХ НА ВІДСТАНІ: СПОСТЕРЕЖЕННЯ З ПЕРЕДОВОЇ

Наукова керівниця: Г. М. Бевз, докторка психологічних наук, завідувачка відділу психології спілкування Інституту соціальної та політичної психології НАПН України; професорка кафедри психології та особистісного розвитку ДЗВО «Університет менеджменту освіти НАПН України.

Наразі в Україні вже одинадцятий рік триває війна, яка розпочалася як «антитерористична операція» на Донеччині та акт анексії Крима з боку рф. Повномасштабне вторгнення 24 лютого 2022 року російської федерації на територію України суттєво збільшило кількість людей, залучених до оборони

нашої держави. Наразі Україна охоплена війною і багато чоловіків та жінок знаходяться на фронті: вони вже тривалий час живуть поза межами сім'ї, а їхні подружні стосунки зазнають численних випробувань. Натомість у кожної людини (у т.ч. і військових на фронті) є потреба в коханні, задоволення якої є конче важливо для відновлення психічного стану бійця та укріплення здатності до саморегуляції. Вартує відмітити, що система служби у збройних силах України (далі ЗСУ) надає певні можливості для підтримки сімейних стосунків військовослужбовців в умовах війни. В цій роботі хочу поділитися своїми спостереженнями та думками з цього приводу.

Державою регламентовано, що для Збройних сил України, на час військового стану з 24 лютого 2022 року до окремого розпорядження президента, надається 40 днів відпустки на рік. З моїх спостережень не всі військовослужбовці користуються цією можливістю для того щоб побачитись зі своїм подружнім партнером та дітьми. Водночас, більшість учасників бойових дій все ж таки використовують цю можливість. В залежності від специфіки роботи підрозділу чи специфіки завдань окремого військовослужбовця, для здійснення аудіо та відео-дзвінків виділяється певний час. Також статутом ЗСУ регламентується різний рівень доступу до інформації, яка пов'язана з забезпеченням оборони та охорони національних інтересів нашої держави. В зв'язку з цим, існують певні обмеження щодо інформації, яку можна чи не можна передавати під час розмови з рідними. Перш за все під заборонаю є інформація про стан справ на фронті, що є стратегічною інформацією, яка не підлягає розголошенню. Разом з тим, кожен військовослужбовець має можливість обирати канал зв'язку з коханою/коханим (аудіо чи відео) і мати час для себе. Аудіо та відео-дзвінки є найбільш поширеними та доступними формами комунікації військових на фронті з сім'єю. Досить часто можна спостерігати, що дзвінки військового до сім'ї здійснюються регулярно і обумовлені певною годинаю та/або днем тижня. Водночас ця форма контакту має певні правила регуляції. Вона регулюється наступними чотирма чинниками: питання безпеки підрозділу;

збереження боєздатності підрозділу; дисципліна підрозділу; традиція стосунків в підрозділі (взаємодовіра між підлеглим та керівником (командиром)).

Також одна з функцій, які виконують чоловіки-військовослужбовці та жінки-військовослужбовці є батьківство (татківство та материнство), що може реалізуватися різними способами. При нагоді, деякі військовослужбовці грають в онлайн ігри зі своїми дітьми, інші – допомагають їм у підготовці домашніх шкільних завдань: пояснюють математику чи англійську мову по відео-зв'язку.

Наступним засобом комунікації військовослужбовців на фронті зі своєю сім'єю та способом прояву кохання на відстані є посилки. Для цього можуть використовувати як офіційні поштові мережі («Нова пошта», Укрпошта), так і посилки «попутками» - через людей, служба яких пов'язана з частим та тривалим відрядженням на «велику землю». Термін «велика земля» вказує на ту частину України, на якій немає активних бойових дій. В переважній більшості випадків посилки передаються із тилу (великої землі) на фронт. В них - якісь «смаколики», улюблена їжа військового, ліки, іноді трапляються й звичайні листи від дітей чи коханих, що додає відчуття турботи, якої тут, на фронті, не вистачає і яка, разом з тим, дуже підтримує. В свою чергу й військові відправляють посилки в тил. Частіше це сезонні речі, які зараз не потрібні, займають багато місця і додають незручностей під час службових переміщень. Але часом це можуть бути і якісь «сувеніри війни» типу гільзи, чи шматочка вилученого осколку від міни, а іноді це згадка про чудо врятованого життя. Також передачі можуть стати формою оперативного «закриття» грошового збору на потреби підрозділу, оскільки дружини військових «автоматично» стають волонтерами та менеджерами фінансових зборів для захисту своїх чоловіків засобом фінансового забезпечення військових потреб підрозділу.

Ще один засіб комунікації для військових - це можливість приїзду дружин чи чоловіка на місце служби в зону бойових дій (30-50 км. від фронту). Зазвичай для цього орендується окреме житло. Але в цьому питанні є певні складнощі. По-перше, ціни у прифронтних зонах на винайм житла високі. По-друге, в зимовий період складно знайти житло, бо центральне теплопостачання в

прифронтовому місті може не функціонувати. По- третє, не всі військові та їхні подружні партнери наважуються на такі візити з міркувань безпеки.

Наступний засіб комунікації чи, вірніше, місце можливої зустрічі в реаліях воєнного сьогодення - це перебування військового в госпіталі. Заборон на відвідування військових в госпіталі немає. Але це залежить від індивідуальної ситуації. Особисто мені відомі випадки, коли дружина (навіть з малими дітьми) приїжджала у прифронтовий госпіталь до чоловіка. Також відомі випадки, коли військовослужбовці виїжджали додому у зв'язку з госпіталізацією дружини.

Вартує відмітити, що такі зустрічі зазвичай супроводжуються зміною психоемоційного стану військового: в одному випадку це може бути піднесений настрій, задоволення чи позитивні почуття, а в іншому – негативні почуття, обтяженість, знервованість. В першому випадку посилюється бажання до наступних зустрічей та пошук їх можливостей; в іншому – виникає почуття уникнення та відсторонення, небажання підтримувати контакти з родиною. Для наглядного прикладу надамо опис форм комунікації та станів бійців, які супроводжувалися як негативними психоемоційними переживаннями, так і позитивними.

Позитивні ефекти підтримки контактів бійців із своєю сім'єю:

- військовий старається підтримувати регулярний аудіо та відео-зв'язок з дружиною, їхнє подружнє життя ніби перемістилося у віртуальний постір;
- постійно наголошує на цінності своєї сім'ї; служить на фронті разом зі своїми дорослими дітьми;
- коли телефонує дружині, то виказує зацікавленість майбутнім дітей, їхньою освітою, станом здоров'я;
- під час аудіо та відео-дзвінків військовий намагається допомагати та брати участь у вирішенні домашніх побутових питань;
- втомленість від війни наскільки була сильна, що зумовила у військового думки про суїцид, але контакти з сім'єю допомогли йому з цим впоратись: сім'я терпеливо реагувала на його стани, дружина говорили, що чекає його повернення та після кожного бою підтримувала його;

- військовий грає в онлайн ігри разом з дружиною, під час виконання бойових завдань може концентруватись, думки про сім'ю посилюють здатність до саморегуляції і виконання бойових задач.

Негативні ефекти підтримки контактів бійців із своєю сім'єю:

- військовий на війні з 2014 року, під час повномасштабного вторгнення розлучився з дружиною, причину розлучення пояснює зрадою дружини; виказує нетерпіння та агресію, що виміщає у бою;
- вже 5-тий рік служить у ЗСУ: перед виходом на службові завдання додому не телефонує, щоб «не загрузатись» домашніми проблемами, стосунки між ним і дружиною – напружені;
- пережиті події на фронті негативно стали відмічатися на станах військового: він став менше проявляти емоцій, а у розмовах з побратимами, рідними, дружиною - уникати розмов про свої стани; були випадки неувважності при виконанні бойових завдань, а після поранення замкнувся взагалі у собі. В цей час стосунки з коханою взагалі погіршились - став ще більш замкнутим;
- військовий перебуває вже багато років у шлюбі, на фронті - з 2022 року; дуже рідко телефонує дружині, описує свої стосунки з нею як такі, що ніби «завмерли»; не відчуває здатності підтримувати стосунки з дружиною на відстані;

З вищезазначеного можна зробити висновок, що стосунки на відстані військового з сім'єю в умовах війни продукують різний спектр емоцій. Це може як мобілізувати їхні стани, так і дезорганізувати, як посилювати їхню здатність до бою, так і призводити до недієздатності аж до ризикованої поведінки. Ситуації війни, в будь-якому разі, порушують психологічну рівновагу військовослужбовця, вони також можуть призводити до неадекватних реакцій на подружні стосунки, а невміла комунікація на відстані - ще більше погіршувати їх. Натомість стосунки військового з сім'єю є важливими як для них самих, так і їхнього майбутнього сімейного життя. На сьогоднішній день в Україні склалась така ситуація, що багато чоловіків та жінок мають служити в армії під час війни. В свою чергу це створює обмежувальні умови для подружніх стосунків, а

підвищена ситуація ризику та невміла комунікація можуть виступити причиною їх порушення або навіть припинення.

Результати спостереження показали, що ситуація війни створила нові виклики для подружніх пар та їхніх сімей, що стосується таких питань, як: мобілізації подружнього партнера до лав ЗСУ, стосунки на відстані, збереження батьківської функції матері та тата, життя в умовах фронтової зони та набуття навичок управління проявами агресії, що адекватна стосовно ворога і є неприйнятною у сімейно-подружніх стосунках тощо. Суттєвим викликом для сімей військових постає питання збереження стосунків кохання в умовах війни, чому можуть послугувати аудіо та відео-дзвінки, побачення та організація спільної діяльності на відстані. Спостереження показали, що силу подружніх зв'язків може зберегти уміла комунікація, якій можна навчитися. Тож війна ставить нові виклики для пошуку нових можливостей для підтримання та розвитку комунікації в подружніх стосунках в сучасних реаліях сьогодення України.

Коваль- Фучило І. М.
**УКРАЇНСЬКА СІМ'Я БІЖЕНЦІВ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-
УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ**

Від 25 лютого 2022 року, з початку активної фази російсько-української війни, предметом мого дослідження є досвід переживання жінками подій воєнного часу. Методом інтерв'ю було зафіксовано автобіографічні розповіді осіб, що отримали статус тимчасового захисту у зв'язку з російсько-українською війною. Це розповіді про їхній досвід, переживання, способи адаптації на новому місці, плани на майбутнє. Жінки, які погодились записати інтерв'ю на диктофон, могли назвати своє справжнє або вигадане ім'я. Важливою умовою інтерв'ю було гарантування безпеки та прагнення уникнути ретравматизації. Варто зазначити, що були жінки, які відмовились від розмови через свою неготовність до неї.

Результати дослідження ґрунтуються на матеріалах, зібраних під час включеного спостереження та інтерв'ю у Польщі, Франції, Фінляндії у період з

квітня 2022 року до грудня 2023 року. Завдання дослідження – записати і зберегти автобіографічні розповіді про досвід переживання воєнного часу, біженства у період війни й адаптацію до нового місця проживання в чужій країні; проаналізувати особливості наративної традиції біженства, внаслідок російсько-української війни, досвід біженства й адаптації до нового місця поселення.

Дослідження здійснено в руслі сучасних фольклористичних студій над автобіографічними наративами, коли важлива ситуація запису, індивідуальні риси виконання оповідача, визначення способів і засобів збереження в пам'яті й вербалізації прожитого досвіду, функціональні особливості традиційних усних наративів, їхня тематика. Методологічну основу роботи становлять праці українських та іноземних фольклористів про художні особливості автобіографічних оповідей [5; 6], про ситуацію запису й особливості індивідуального стилю оповідача [1; 8; 9], про структуру наративів про індивідуальний досвід [7; 8; 10], про фольклоризацію усної історії як механізм збереження історичної пам'яті [2], про основні семантичні концепти української фольклорної традиції про події Першої і Другої світової війни [3; 4].

У дослідженні взяли участь жінки, які перебували у статусі «біженки» в повному складі сім'ї, тобто зі своїми чоловіками й дітьми, а також жінки, чоловіки яких залишилися в Україні. За результатами дослідження було визначено, що жінки із першої групи відмовлялися від інтерв'ю через те, що вони перебували у ситуації, коли їхня особиста історія не вкладалася у вимоги основного наративу війни, згідно з яким, чоловіки мають захищати Батьківщину, а не перебувати за кордоном. Водночас, жінки, які були за кордоном без чоловіків (розлучені, одинокі, чоловіки яких залишилися в Україні), зазначили, що мають вибір, чи залишатися за кордоном, чи повернутися додому, оскільки не мусять переховувати своїх чоловіків від війни. Жінки, чоловіки яких залишилися в Україні і в сім'ях яких були добрі стосунки, виразили бажання повернутися додому, незважаючи на складні умови пошуку житла у менш-більш безпечних регіонах України.

Список використаних джерел

1. Бріцина О. (2006). Українська усна традиційна проза: питання текстології та виконавства. Київ: ІМФЕ НАНУ.
2. Іваннікова Л. (2014). Фольклоризація усної історії як механізм збереження історичної пам'яті народу. Український фольклор: методологія дослідження, динаміка функціонування: Колективна монографія / За ред. М. Дмитренка. Київ: Паливода А, 58 – 68.
3. Коваль-Фучило І. (2016). Концепт дому в оповідях про примусове переселення. *Łemkowie, Wojkowie, Rusini: historia, współczesność, kultura materialna i duchowa*. Т. 6. Słupsk, 147–158.
4. Кузьменко О. (2018). Драматичне буття людини в українському фольклорі: концептуальні форми вираження (період Першої та Другої світових воєн). Львів: Ін-т народознавства НАН України.
5. Мишанич С. (1986). Усні народні оповідання. Питання поетики. Київ: Наукова думка.
6. Пастух Н. (2023) Жіночий голос у фольклорному дискурсі про злочини проти української нації та народний опір 1940-х—1960-х років. *Народознавчі зошити*, 4 (172), 1121-1133.
7. Симонідес Д. (2007). Меморат і фабулат у сучасній фольклористиці. *Народна творчість та етнологія*, 1, 120–125.
8. Blaakilde A. L. (2006) “It’s just a story I’m telling you, I haven’t experienced it myself”. A Grandmother’s Narratives and Experiences. *Narrating, Doing, Experiencing. Nordic Folkloristic Perspectives*. Edited by Annikki Kaivola-Bregenhøj, Barbro Klein & Ulf Palménfelt. Helsinki: Finnish Literature Society, 158-182.
9. Kaivola-Bregenhøj A. (2006). War as a Turning Point in Life. *Narrating, Doing, Experiencing. Nordic Folkloristic Perspectives*. Edited by Annikki Kaivola-Bregenhøj, Barbro Klein & Ulf Palménfelt. Helsinki: Finnish Literature Society, 29-46.
10. Kość-Ryżko K. (2021). *Uchodźczynie – kobiety, matki, banitki. Rola kultury pochodzenia w samopostrzeganiu i akulturacji migrantek przymusowych* Warszawa: Dom Wydawniczy ELIPSA.

Колесніченко Л. А., Дімітріу Т. С.

МІЖСОБИСТІСНІ КОНФЛІКТИ ПОДРУЖЖЯ ТА ЇХ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК З ПСИХІЧНИМИ СТАНАМИ ЖІНОК

Вступ. Сім'я – це простір, на теренах якого її члени мають можливості задовольнити свої базові потреби у прийнятті, розумінні, реалізації, близькості. Саме в сім'ї розгортається багато процесів пов'язаних із соціальною

взаємодією спочатку двох осіб, а потім і більше. Підсистемою сім'ї виступає пара, в якій важливою складовою є подружні стосунки, які значною мірою визначають персональну зону відповідальності та задоволення обох партнерів. Якість цих стосунків визначає психічний стан кожного з членів подружжя. Водночас у такій підсистемі інтенсивної тісної взаємодії можуть виникати конфлікти і кризи. Сімейні конфлікти є частиною взаємодії подружжя. Вони відображають процес зіткнення різних потреб, бажань, поглядів, переконань членів подружжя. Сімейні конфлікти можуть супроводжуватися різними переживаннями, такими як злість, сум, відчай, фрустрація, тривога, страх тощо. Питаннями сімейних конфліктів, зокрема, розлучення, причинами конфліктів, формами конфліктної взаємодії та емоційними переживаннями, що їх супроводжують, займалися такі вчені як: В. Бондаровська, Л.Котлова, Л.Помиткіна, В.Турбан та ін.

Результати дослідження. У дослідженні ми визначали види переважаючих міжособистісних конфліктів подружжя та емоційні стани жінок, які їх супроводжують. Вибірка включала 30 жінок від 25 до 60 років. Далі, коротко про методика, які були використані. Методика «Характер взаємодії подружжя у конфліктних ситуаціях» (Ю.Альошиної, Л. Гозмана, О. Дубовської). Автори виділили 8 сфер сімейного життя, які найчастіше виступають причиною міжособистісних конфліктів подружжя: 1) проблеми взаємин з родичами і друзями; 2) питання, пов'язані з вихованням дітей; 3) прояв подружжям прагнення до автономії; 4) ситуації порушення рольових очікувань; 5) ситуації неузгодженості норм поведінки; 6) прояв домінування подружжям; 7) прояв ревнощів подружжям; 8) невідповідність поглядів щодо грошей. Наступна методика - опитувальник «Самооцінка станів тривоги, фрустрації, агресивності, ригідності Г. Айзенка», адаптація Максименко С. Карамушка Л, Зайчикова Т. Методика складається із 40 питань та спрямована на визначення рівня тривожності, агресивності, фрустрації та ригідності.

У результаті проведеного дослідження було встановлено, що у досліджуваних жінок найбільш представленими є зіткнення з їх чоловіками

щодо виховання дітей (80% опитаних); взаємин з родичами і друзями (73%), прояву автономії чоловіком (67%), розбіжності у ставленні до грошей (67%), прояву домінування чоловіком (60%) та порушення рольових очікувань (57%). Найменше зіткнень спостерігається щодо неузгодженості норм поведінки (20%) і прояву ревнощів (30%). Було визначено, що психічні стани, зокрема тривога (63%) , агресія (57%) та ригідність (70%) найбільше представлені на середньому рівні вираженості. Високі та низькі рівні виражені дуже мало, окрім фрустрації, її низький рівень властивий 63% опитаних. За допомогою використання коефіцієнта кореляції Пірсона були встановлені такі значущі зв'язки:

- чим більш тривожна жінка, тим частіше будуть конфлікти з чоловіком щодо виховання дітей;

- чим більш тривожна жінка, тим частіше виникатимуть конфлікти щодо прояву автономії чоловіка;

- чим тривожніше жінка, тим менше у неї проявлятиметься суб'єктивне відчуття знання індивідуальних особливостей партнера та розуміння його особливостей, потреб, дій та вчинків, що також приводитиме до конфліктів;

- чим агресивніше жінка, тим нетерпиміше вона ставиться до порушень рольових очікувань від чоловіка, може атакувати його при їх порушенні та ініціювати конфлікт.

Висновки. Отже, були визначені домінуючі конфлікти у подружній парі з боку жінок і встановлені взаємозв'язки між видами подружніх конфліктів та певними психічними станами. У подальшому плануємо дослідити домінуючі конфлікти та їх зв'язок з психічними станами у обох партнерів подружжя.

Список використаних джерел

1. Бондаровська, В. (2005). Стадії розвитку сім'ї. Види сімейних конфліктів. Психологічна допомога сім'ї. Вид. дім «Шкіл. світ»: Вид. Л. Галіцина. Київ, 12–15.

2. Котлова, Л. О. (2014). Проблема конфліктності в молодій сім'ї в період первинної адаптації. Л. О. Котлова. Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Педагогіка і психологія. Вип. 41, 391-396
3. Ложкін, Г. В. (2016). Психологія конфлікту : теорія і сучасна практика : Навчальний посібник Г. В. Ложкін, Н. І. Пов'якель. К.: ВД «Професіонал», 206 – 212.
4. Лагодзінська, В. М. Івкін, О. С. Ковальчук (2023). Методики дослідження психічного здоров'я та благополуччя персоналу організацій;; за ред. Л. М. Карамушки. Київ : Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 12-15
5. Помиткіна, Л.В., Злагодух, В.В., Хімченко, Н.С., Погорільська, Н.І. (2010). Психологія сім'ї. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. К.: Вид-во Нац. авіац. ун-ту «НАУ-друк», 233-234
6. Турбан, В.В. (2016). Сімейний конфлікт як предмет дослідження у практичній психології. «Актуальні проблеми психології». Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка Том 10, Випуск 28, 444-453. URL: <http://www.apppsychology.org.ua/data/jrn/v10/i28/42.pdf>

Костюк О. І., Бойчук О. С.

ТОЛЕРАНТНІСТЬ ДО НЕВИЗНАЧЕНОСТІ ЯК ЧИННИК СТАБІЛІЗАЦІЇ ПОДРУЖНІХ СТОСУНКІВ У РОЗ'ЄДНАНИХ РОДИНАХ ПІД ЧАС ВІЙНИ В УКРАЇНІ

Джерелом інформації для написання даних тез послужила практична робота авторів у якості психологів-психотерапевтів Центру психічного здоров'я НАУКМА з 2015 року, а найбільшу частину досвіду, спостережень, випадків ми здобули як консультанти програми СЕТА (терапевтичного підходу на основі спільних елементів The Common Elements Treatment Approach) з 2016 року, коли вона була впроваджена в Україні і було проведено перше рандомізоване контрольоване дослідження ефективності короткого втручання. Загальна

ситуація в країні така, що рівень невизначеності суттєво зріс. Військові виклики перед країною, обстріли в межах країни, розвиток воєнного конфлікту, ворожі ПСО, напружена ситуація не тільки в країні, але складні процеси, що відбуваються у світі, підсилюють множинність варіантів можливого розвитку. Сьогодні невизначеність пов'язана не тільки з браком інформації, але і з її надлишком, заплутаністю, мінливістю, множинністю інтерпретацій тощо.

Через війну багато українських сімей змушені перебувати на відстані. На відміну від звичайного плину та укладу життя (робота за кордоном, тривалі відрядження, вахтова робота в кризових умовах і т.п.), де сім'ї добровільно за спільною домовленістю погоджувалися на тимчасові стосунки на відстані, зараз роз'єднання сімей переважно вимушене та має відкриту, невідому дату завершення цього періоду. Таке випробування випало на сім'ї тих, хто бере участь у бойових діях, хто вимушений рятуватися в еміграції, через перебування окремих членів родини в окупації, в полоні і т. ін.

Роз'єднання сім'ї вносить великі зміни в сімейний уклад, її функціонування на відстані. Зміна сімейних ролей, функцій та стосунків вимагає усвідомлення та прийняття цих змін. Перерозподіл функціонального навантаження на членів родини може викликати перекося в сприйнятті справедливості такого перерозподілу, викликати спротив тих членів родини, на яких лягло більше навантаження. Все це підвищує напругу в стосунках.

Переформатування відбувається не тільки в подружніх, а й у дитячо-батьківських стосунках, які вимагають нового рівня відповідальності, що ставить під сумнів конструктивність цього процесу. Складність у підтриманні емоційної близькості на відстані проявляється у всіх видах взаємодії та вимагає креативного підходу до взаємодії як з боку дорослих, так і дітей. Стосунки на відстані загострюють внутрішньо особистісні конфлікти та проблеми індивідуального розвитку кожного з партнерів. Стають очевидними ті характеристики, які не були розвинені у особи та компенсувалися іншим. Особа стає перед необхідністю проявляти те, чого їй бракувало раніше у мирному житті з партнером, для ефективного розв'язання актуальних завдань життєдіяльності.

Висока невизначеність накладає вимоги до когнітивної гнучкості, вимагає утримання в полі зору та комунікації великої кількості варіантів розвитку ситуації та можливостей розв'язання проблем серед членів родини. Це призводить до складнощів щодо узгодження одного чи декількох з цих варіантів аж до неможливості їх узгодити.

Для родин, члени якої знаходяться на відстані, невизначеність зростає та є вагомим чинником конструктивності-деструктивності стосунків. Функціонування таких родин відбувається під впливом наступних чинників.

- Чинник відкритої дати. Тривалість стосунків на відстані, невизначеність навіть можливості та дати повернення до стосунків з безпосередніми контактами в одному просторі та часі.

- Чинник порушеного балансу. Нерівномірний розподіл сімейних обов'язків при відсутності одного (двох) членів родини в безпосередньому родинному колі. Зазвичай ті функції, побутові, батьківські, соціально-представницькі, які покладалися на обох батьків, в повній мірі лягають на одного дорослого в родині. Часто він не має можливості навіть тимчасово позбутися цих зобов'язань. Наприклад, мати з малими дітьми у еміграції навіть на нетривалий час не має кому передати функцію супроводу малих дітей.

- Чинник комунікативних бар'єрів. Це бар'єри в розумінні одне одного, що виникають через різницю в зовнішніх обставинах партнерів: під обстрілами – в безпечній зоні, прифронтових місцях – віддалених від фронту територіях, в середині воюючої країни – в еміграції, в зоні бойового зіткнення – відносно в тилу тощо.

- Чинник емоційної депривації. Досягти повноти емоційної близькості в подружніх та дитячо-батьківських стосунках на відстані набагато складніше, ніж при безпосередньому контакті. Певна кількість людей не володіють комунікативними навичками спілкування в онлайн-форматі.

- Тілесний чинник. Відсутність фізичного та сексуального контакту в подружній парі. В той же час потреба в цьому залишається.

- Стрес-фактор. Перевантаженість негативними та стресовими обставинами життя в країні, в родині, в інформаційному полі. Навіть коли родина знаходиться у відносно безпечному просторі чи в еміграції, на неї впливає інформація про руйнування життя, будинків, добробуту цивільного населення, невдачі на лінії зіткнення, події на лінії фронту, новини, що просочуються з окупованих регіонів.

- Чинник «туману війни». Невпевненість у зв'язку з війною може відчуватися навіть у найближчому, а не тільки віддаленому майбутньому, також питання викликає невпевненість у безпеці всіх чи окремих членів родини.

- Соціальний чинник. Обмеженість соціальної підтримки особливо актуальна для тих, хто виявився вимушено вирваним зі звичного соціального середовища як в еміграції за межами країни, так і в умовах вимушеного переселення в середині країни.

- Особистісний чинник. Особливості перш за все дорослих членів родини: інфантилізм, егоцентризм, замкнутість, емоційна стриманість тощо.

- Чинник негативних очікувань. Зміни в партнерах, спричинені війною, породжують страх та бар'єри у спілкуванні між членами родини та часто перешкоджають відновленню повноти сімейних стосунків.

- Чинник впливу батьківських родин. На стосунки в сім'ї впливають негативні сімейні сценарії тих батьківських родин, в яких зростали кожен з членів подружжя.

Чинники конструктивного впливу на подружню пару (протективні): 1) спільні цінності, спільні плани на майбутнє; 2) взаємоповага та цінність одне одного, культура відносин в сім'ї, готовність до обміну думками, переживаннями, досвідом і т.д.; 3) зміцнення незалежності та самодостатності кожного з членів пари; 4) удосконалення навичок індивідуального і спільного розв'язання проблем, розвиток здатності до обговорення проблемних питань в конструктивному ключі; 5) готовність до комунікації одне з одним по різних напрямам, навіть тим, які викликають дискомфорт при обговоренні; 6) розвиток здатності бути толерантним до існуючих розбіжностей в оцінках і поглядах партнерів; високий рівень прийняття одне одного з позитивними та негативними

рисами та високий рівень прийняття реальності у всій різноманітності проявів та протиріччях; 7) підвищення рівня усвідомлення себе та партнера, спільних та відмінних рис; 8) висока толерантність до невизначеності у кожного з партнерів та у парі, когнітивна гнучкість, розвиток здатності до взаєморозуміння та емпатії; 9) єдність сім'ї у вирішенні проблем. Підхід, при якому проблеми одного члена стають проблемами усієї родини.

Одним з суттєвих факторів впливу на стабілізацію пари, яка знаходиться в форматі дистанційних відносин, є толерантність до невизначеності як кожного з партнерів, так і пари в цілому. Пара повинна вміти усвідомити вплив невизначеності на їх стосунки, підтримувати комунікацію з цього приводу та знаходити спільні рішення щодо ситуацій, що пов'язані з невизначеністю. Підвищення толерантності до невизначеності особистості чи пари може відбуватися у двох напрямках: активності, що спрямована на зменшення невизначеності та прийняття того факту, що невизначеність є частиною нашого життя. Для допомоги в першому напрямі, спрямованому на зменшення невизначеності, консультант може запропонувати парі наступні інструменти:

- інформаційний пошук, моніторинг ситуації. У стосунках на відстані невизначеність, принаймні її частина, пов'язана з партнером. Тривогу та переживання можна знизити, якщо стави ти прямі питання партнеру, витримувати неприємні, але чесні відповіді та ін.
- визначення критеріїв наближення небезпеки. Тривога та напруження, які зазвичай супроводжують невизначеність, можуть бути знижені, якщо обговорити найгірші варіанти розвитку подій та ознаки їх наближення. Вони виступають маркерами небезпеки та запускають потрібну поведінку чи дії.
- підготовка до невизначених ситуацій, побудова декількох планів дій до різних сценаріїв розвитку ситуації. Ці плани готують партнерів до невизначених варіантів. Таке когнітивне моделювання створює алгоритми поведінки, що дає відчуття впевненості. Так напередодні вторгнення, ті сім'ї, що мали узгоджені алгоритми дій в разі посилення воєнної агресії,

були більш спокійними та ефективними. Обговорювали точки збору родини, шляхи евакуації тощо.

Для допомоги в другому напрямі, консультант може працювати над питаннями прийняття реальності та вміння витримувати невизначеність.

- Нормалізація невизначеності. Це факт нашого життя, на який ми не можемо вплинути. Визнати це - значить знизити напругу та спротив.
- Розвиток здатності кожного з партнерів спокійно переживати неясність і незавершеність у спілкуванні, спокійне ставлення до пауз та тиші; комфортне переживання ситуації, у якій думки та ставлення значимого партнера можуть бути невідомі або не співпадають.
- Віра в цінності гуманізму, у взаємопідтримку, віра в себе, в свою цінність незалежно від того, наскільки партнер підтверджує її.
- Розвиток гнучкості, варіативності, когнітивної різноманітності та емпатії до партнера.
- Збереження оптимістичного настрою, плекання гумору та культивування приємних активностей задля його підтримки.
- Практика корисних та емоційно привабливих ритуалів, звичок, які дають відчуття стабільності пари, цінності партнерів одне для одного та партнерства взагалі.
- Формування спільних для пари цілей, обговорення разом шляхів чи умов до їх втілення, створення спільних мрій та бажаного майбутнього.

Таким чином, робота з невизначеністю в подружніх стосунках в умовах активних воєнних дій в сучасній Україні, коли багато пар змушені підтримувати свої стосунки на відстані, є ефективним інструментом, який дозволяє, по-перше, зменшити цю невизначеність, а по-друге, підвищити толерантність до невизначеності. І навіть коли лише один партнер працює з психотерапевтом, всі члени родини відчують позитивні результати, відмічають, що емоційний зв'язок між членами родини стає помітно міцнішим і стабільнішим.

Список використаних джерел

1. Громова Г.М. Толерантність до невизначеності як чинник трансформації травматичного досвіду особистості : дис. ... д-ра філософії : 053. Інститут соціальної та політичної психології, К, 2022. 208с.
2. Murray, L.K., E.E. Haroz, S.B. Doty, N.S. Singh, S. Bogdanov, J. Bass, S. Dorsey, and P. Bolton. 2018. "Testing the Effectiveness and Implementation of a Brief Version of the Common Elements Treatment Approach (CETA) in Ukraine: A Study Protocol for a Randomized Controlled Trial." *Trials* 19 (1). URL: <https://doi.org/10.1186/s13063-018-2752-y>

Ловка О. В.

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ КОМУНІКАЦІЇ З ЖІНКАМИ, ЯКІ ВТРАТИЛИ НА ВІЙНІ ЧОЛОВІКІВ-ВІЙСЬКОВИХ

Війна, розпочата РФ проти України, кожного дня збільшує в нашій країні кількість осіб, особливо жінок і дітей, які втратили на війні близьких і рідних. З часом у таких жінок через переживання горя утруднюються процеси комунікації із зовнішнім світом. Втративши коханого, вони замикаються в собі, відчуваючи, що ніхто їх не може зрозуміти і не зможе допомогти. Вони надзвичайно болісно і вразливо переживають будь-яку суспільну несправедливість, нетактовність або відсутність розуміння їхнього горя з боку оточуючих, особливо друзів і родичів, вони втрачають сенс і смак життя, забороняють собі прояв будь-яких життєствердних емоцій і почуттів, тим самим перекриваючи собі доступ до поповнення психічних ресурсів і виснажуючи своє психічне здоров'я. На жаль, в Україні традиції підтримки осіб під час горювання майже забуті протягом періоду панування радянських норм ритуальної культури. За цей період були втрачені відповідні комунікативні особливості супроводу осіб, які переживають горе втрати рідної людини. Тому вкрай важливо виробити певні рамки спілкування з такими особами протягом гострого періоду їх горювання, почати відновлювати та осучаснювати традиційну українську культуру переживання горя та підтримки в ньому родини.

Наша мета – поділитися досвідом, отриманим під час психологічної роботи з дружинами загиблих воїнів у проєкті «Відновлення під час війни», присвяченому психологічній реабілітації сімей, сильно постраждалих від військової агресії РФ і розкрити особливості підтримуючої комунікації з такими жінками у процесі їх горювання. Даний проєкт був створений у 2022 році Асоціацією єврейських організацій та общин України (Ваад України) для людей, особливо постраждалих від війни. Особливістю даного проєкту є комплексний підхід у проведенні реабілітації українських родин: реабілітація інтенсивного психологічного втручання відбувається у рекреаційних об'єктах, що відібрані за критеріями безпеки, естетики природних ландшафтів, комфортних умов проживання матерів з дітьми тощо. Тривалість основного реабілітаційного процесу (зміни) — 21 день. На реабілітацію запрошуються жінки, в яких були діагностовані високі показники загрози розвитку ПТСР, і вони попередньо дають згоду на інтенсивну психологічну роботу у груповому та індивідуальному форматі. На момент початку участі у програмі в усіх жінок термін горювання складав більше року.

Основними формами психологічної роботи для дружин були індивідуальні терапевтичні сесії та різноманітні групові заняття: групи психологічної підтримки, арт-майстерні, тілесні практики (релаксаційні в тому числі), тематичні групи (наприклад, батьківські), сімейні консультації, навіть, трансформаційні ігри. Методи, які використовувалися: підтримуюча бесіда, психопросвітництво, фасилітація проживання різних почуттів, техніки завершення гештальту, МАК (метафорично-асоціативні карти), робота в парах, ресурсні вправи, емпатійне слухання, EMDR-протоколи та протоколи програми СЕТА (сертифікована програма Києво-Могилянської академії) [2], трансформаційна гра. Діти, як учасники програми, переважно залучалися до групової роботи, а індивідуальні консультації надавалися за їхнім запитом.

Програма розрахована на три тижні. На початку кожного тижня і в кінці роботи проводилося оцінювання актуального психологічного стану учасниць – як в груповому форматі, так і в індивідуальному. Для цього були використані такі

психодіагностичні засоби та методики: «Опитувальник оцінки психічного здоров'я КМА-УДХ» програми СЕТА (для визначення симптомів ПТСР, рівня тривоги та депресії), питальник ОПАНА для визначення рівня прояву позитивного і негативного афектів [1]. Діагностування підтвердило, що на початку програми у більшості її учасниць були виявлені високі показники хронічного стресу, високий рівень проявів негативного афекту та низький - позитивного афекту, високий рівень тривоги, депресії та симптоматики ПТСР (уникання), розлади сну.

Необхідно підкреслити важливість саме групової роботи. Адже в процесі горювання людина замикається в собі, уникає спілкування навіть з найближчими родичами, друзями, занурюючись повністю у процес переживання своєї втрати. Наші учасниці приїхали саме в такому стані – усамітнившись в своїх «мушлях» і часто емоційно дистанціювавшись від дітей. Вони говорили, що «втратили частину себе», не розуміють як і не хочуть далі жити: «Як жити без нього!?» .

Необхідно виділити деякі особливості соціальної комунікації з такими жінками, які були виявлені під час роботи. У них з'являється тенденція до певного протиставлення себе усім іншим групам осіб з втратами (наприклад, тим дружинам, які втратили чоловіка не військового на полі бою, а цивільного) як більш постраждалих і небажання входити з ними у спільну групу підтримки, вони наголошують на створенні окремих груп з такими постраждалими жінками. Вкрай негативно наші учасниці зазвичай реагують на невмілі спроби знайомих їх утішити. Не можна говорити такі фрази як: «Ну, як ти?»; «Ти ще молода, іншого знайдеш»; «А ти вже гроші отримала?» тощо. Їм боляче, коли їх називають вдовами, себе вони вважають дружинами загиблих, тому що продовжують залишатися з ними в стосунках. Одним із питань, які пророблялися учасницями на індивідуальних сесіях, було навчання вмінню нейтралізувати негативний вплив думок інших людей на себе та свою поведінку, давати відсіч намаганням порушити їхні рамки. Тому що учасниці дуже чутливо сприймали ці впливи – після втрати у них з'являлася необхідність перебудови своїх кордонів в родинних та дружніх стосунках. Також у наших учасниць існує дуже великий

запит на справедливість. Їх надзвичайно дратують теми ухиляння, корупції, проблем недостатнього оснащення в армії тощо.

По завершенні програми в усіх учасниць спостерігалася хороша динаміка у підвищенні позитивних емоцій, поживленні, стабілізації емоційних станів, зниженні дистимічних проявів, виробленні навичок саморегуляції, вони говорили про нові плани на майбутнє, ділилися враженнями від нових покупок. Суб'єктивні оцінки учасниць також свідчили про покращення сну, емоційного стану. Значущим результатом роботи учасницями відзначалося почуття прийняття, що чоловіка більше немає і зникнення страху майбутнього, поява нових бажань, поява здатності легше переносити ситуацію, в якій опинилися, розширення кола позитивних емоцій, здатність більше піклуватися про себе. До таких результатів, з нашої точки зору, призвела чітко вибудована програма реабілітації, професійна підтримуюча комунікація залежно від етапу горювання учасниць, високий рівень згуртованості і взаємодії, створений під час групової роботи. В індивідуальних сесіях дуже добре зарекомендували себе протоколи EMDR та протоколи СЕТА.

Таким чином, важливо відмітити необхідність побудови комунікації з дружинами загиблих воїнів з врахуванням певних особливостей їхнього стану горювання, особливостей їхнього самосприймання та вироблення культури спілкування з особами у горі. Також можна стверджувати, що розроблена програма допомоги сім'ям загиблих воїнів є ефективною для роботи з даною категорією жінок, що втратили чоловіків, воювавших на війні, і відмітити в учасниць зростання психологічної стійкості, позитивних настроїв, зменшення симптомів ПТСР, покращення сну та загального самопочуття.

Список використаних джерел.

1. Кліманська М. Б., Галецька І. І. Психометрична характеристика опитувальника позитивного і негативного афекту (ОПАНА), розробленого на основі методики PANAS. Психологічний журнал. Т.6., Вип.4., 2020. С.119-132. <https://doi.org/10.31108/1.2020.6.4.10>

2. Психосоціальна підтримка в кризовій ситуації : методичний посібник для педагогів / С Богданов, О. Залеська. — К. : Пульсари. — 2018. — 76 с.
<https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/89652914-37cf-4901-8303-98871f589c88/content>
3. Більше інформації про програму СЕТА в Україні на сайті:
<http://www.ceta.org.ua/>

Луценко О. Г., Слободченко Л. М., Ланікура О. В., Слепакурова І. В.
**ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ЧИННИКІВ
РОДИННОГО СЕРЕДОВИЩА НА ПОКАЗНИКИ ІНДЕКСУ МАСИ ТІЛА
ПІДЛІТКІВ**

Вступ. Соціально-економічний рівень життя є провідним фактором, що має вплив на здоров'я дитини і родини. Високий рівень доходів сім'ї забезпечує комфортний рівень життя, що може сприяти збереженню та зміцненню здоров'я, профілактиці захворювань, дотриманню здорового способу життя, можливістю лікування та оздоровлення [1, 3, 5]. Рівень доходів сім'ї відображається на реалізації потреб як батьків, так і підлітків, самооцінка рівня доходів дає змогу їм суб'єктивно оцінити матеріальний рівень, можливість задоволення потреб, здійснення заощаджень [3]. Наукові дослідження демонструють, що соціально-економічний рівень родини може розглядатися як один з опосередкованих факторів впливу на антропометричні показники дітей та підлітків [2, 4, 6]. Метою роботи було дослідження аспектів впливу матеріального рівня сім'ї на показники індексу маси тіла підлітків (ІМТ), інструмент реалізації – база даних програми «Сім'я та діти України» (відповіді з 1075 «Анкета матері підлітка 15-18 років», «Анкета підлітка 15-18 років»).

Результати. Проаналізовані відповіді матерів щодо їх оцінки матеріального рівня сім'ї серед різних груп підлітків, з урахуванням розподілу згідно показників ІМТ. Встановлено, що кожен п'ятий підліток (21,3 %) з родини, де не вистачає грошей на їжу мав дефіцит маси тіла, навпаки, частина дітей з надлишковою масою тіла у таких родинх складала лише 6,6 %. Доведено, що частка дітей з дефіцитом маси тіла знижується разом зі зростанням рівня

матеріального благополуччя в родині, а відсоток дітей з підвищеною масою тіла, навпаки, збільшується. Єдиний виняток – сім'ї, в яких грошей вистачає лише на їжу, мають високу частку дітей з підвищеною масою тіла (11,7 %). Обчислена залежність між матеріальним рівнем сім'ї та ІМТ окремо, як для хлопців, так і для дівчат. Розподіл відповідей матерів хлопців з дефіцитом маси тіла був достатньо однорідним незалежно від фінансового рівня родини (від 11,3 % до 18,6 %), з найбільшими значеннями в групі сімей, де грошей не вистачало на їжу та одяг (18,6 % та 18,3 %). Слід зауважити, що хлопці, у яких встановлене перевищення нормальних показників ІМТ, найчастіше – у 21,1 % потрапили до групи, де в сім'ях не вистачало грошей навіть на їжу; в той же час, при паралельному опитуванні їх матерів (щодо матеріального добробуту), до групи з підвищеною масою тіла попали лише 4,7 % хлопців. Інші відповіді хлопців з підвищеною масою тіла розподілились достатньо однорідно між всіма досліджуваними фінансовими рівнями (від 8,7 % до 11,4 %). При аналізі відповідей матерів дівчат щодо матеріального рівня сім'ї, з урахуванням розподілу підлітків за ІМТ, отримано: група дівчат з дефіцитом маси тіла - від 8,9 % серед найзаможніших родин до 27,8 % у найбідніших сім'ях. Аналіз відповідей матерів дівчат-підлітків з підвищеною масою тіла: з однаковою найбільшою частотою – по 11,1 % – дівчата були з найбідніших та найзаможніших сімей; найнижчий показник – 4,0 % припав на дівчат з підвищеною масою тіла в родинях, де вистачало грошей на їжу, одяг (без можливості купувати дрібну побутову техніку), що співпало з аналогічним показником у хлопців. Згідно відповідей дівчат-підлітків з підвищеною масою тіла, встановлено, що серед найбідніших сімей не було виявлено жодного такого випадку (на відміну від 21,1 % хлопців з аналогічним сімейним фінансовим рівнем). В той час, як згідно материнської оцінки сімейного добробуту, серед таких родин дівчат з підвищеною масою тіла виявлено 11,1 % випадків. Мінімальна виявлена кількість дівчат з таким ІМТ була в фінансово спроможних родинях – 3,8 % та 4,9 % випадків, де вистачає грошей на все окрім можливості придбання дорогівартісних речей, що було в два та три рази менше, ніж серед

хлопців (11,4 % та 8,7 %, відповідно). В найзаможніших родинах показник як дівчат, так і хлопців-підлітків співпав на рівні 8,7 % випадків.

Висновки. Результати проведеного дослідження частково розкривають складні взаємозв'язки між матеріальним благополуччям сім'ї та ІМТ підлітка, що може бути покладено в основу розробки рекомендацій щодо корекції показників ІМТ серед підлітків обох статей. Визначено, що частка дітей з дефіцитом маси тіла знижується разом зі зростанням рівня матеріального благополуччя, а відсоток дітей з надлишком маси тіла, навпаки, збільшується.

Список використаних джерел

1. Загальна теорія здоров'я та здоров'язбереження: колективна монографія / за заг. ред. проф. Ю. Д. Бойчука. Харків: Вид. Рожко С. Г., 2017. 488 с.
URL: http://hnpu.edu.ua/sites/default/files/files/Kaf_zdor_ta_korr_os/Zagalna_teorija_zdorovia_i_zdorviazberegennja.pdf
2. Khashayar, P., Kasaeian, A., Heshmat, R., Motlagh, M. E., Mahdavi Gorabi, A., Noroozi, M., Qorbani, M., & Kelishadi, R. (2018). Childhood Overweight and Obesity and Associated Factors in Iranian Children and Adolescents: A Multilevel Analysis; the CASPIAN-IV Study. *Frontiers in pediatrics*, 6, 393.
URL: <https://doi.org/10.3389/fped.2018.00393>
3. Libanova, Ella & Osaulenko, Oleksandr & Cherenko, Liudmyla. (2020). Assessment of Quality of Life in Ukraine on the Basis of Subjective Indicators of Well-being: monograph. 361 p. DOI:10.31435/rsglobal/017
4. Notara, V., & Sakellari, E. (2020). Family-Related Characteristics and Childhood Obesity: A Systematic Literature Review. *International Journal of Caring Sciences*. 13(1): 61 p.
URL: <http://www.internationaljournalofcaringsciences.org/>
5. The challenge of obesity in the WHO European Region and the strategies for response. (2009). Copenhagen: WHO Regional Office for Europe; 392 p. [Branca F, Nikogosian H, Lobstein T, editors.].
URL: <https://apps.who.int/iris/handle/10665/328775>

6. World Health Organization. (2017). Tenfold increase in childhood and adolescent obesity in four decades: new study by Imperial College London and WHO. London.
URL: <http://www.who.int/mediacentre/news/releases/2017/increase-childhood-obesity>

Ноголь А. В.

ДИТЯЧІ ПСИХОЛОГІЧНІ ТРАВМИ У ДОСЛІДЖЕННЯХ ВЧЕНИХ США ТА ІЗРАЇЛЮ

Наукова керівниця: Тетяна Миколаївна Осадча, кандидатка педагогічних наук, доцентка кафедри спеціальної психології та медицини факультету спеціальної та інклюзивної освіти Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

«Дитяча психологічна травма» — подія або серія подій, що переживалися дитиною як страшні, насильницькі та небезпечні, що вплинули на її психічне, фізичне, соціальне життя і стан здоров'я [1]. Інший термін, яким визначають небезпечні події для життя дитини — «несприятливий досвід дитинства» (далі ACE). Дослідження ACE засвідчують, що приблизно 65% дітей зазнали принаймні однієї травмувальної події у дитинстві, а майже 40% дітей пережили дві або більше таких подій. Дослідженням ACE, проведене Центром контролю та профілактики захворювань (CDC) та Kaiser Permanente у Сан-Дієго, Каліфорнія, був визначений тісний зв'язок між стресовими чинниками дитинства та хворобами, які виникли у дорослому віці. Дослідження 17 000 учасників Kaiser Health Plan засвідчило, що чим частіше у дитинстві людина переживає ACE, тим вищий ризик порушень фізичного та психічного здоров'я (наприклад, захворювання серця та легенів, алкоголізм, наркоманія, депресія, тощо) [2; 3]. Розроблений інструментарій ACE опирався на аналіз 10 несприятливих подій, які найчастіше переживають діти: 1) фізичне насильство; 2) сексуальне насильство; 3) емоційне насильство; 4) фізична занедбаність; 5) емоційне нехтування; 6) споглядання жорстокого поведіння з матір'ю; 7) проживання з кимось, хто мав залежність від речовин чи алкоголю; 8) проживання з кимось, хто мав психічні захворювання; 9) втрата одного з батьків, в тому числі, розлучення батьків; 10) ув'язнення члена сім'ї.

Повномасштабне вторгнення росії на територію України розширило перелік травмуючих подій. На нашу думку, до них слід додати військові дії, життя в окупації, вимушену еміграцію, перебування батька, матері чи інших близьких родичів на війні чи в полоні. Варто наголосити, що дослідники АСЕ вказують на необхідність проведення комплексних навчань для спеціалізованого персоналу, щоб допомогти лікарям, психологам та соціальним працівникам знаходити можливий зв'язок між психологічною травмою дитинства та хворобами, які виникають на різних етапах життя. Це дозволить вчасно надавати людині медичну і психологічну допомогу, а також соціальну підтримку, яку вона потребує [4]. Здебільшого те, що відбувається у батьківській сім'ї, безпосередньо впливає на розвиток дитини, а наявність підтримки послуговує профілактиці її травмування. Ризик психологічного травмування дитини посилюється у випадку, якщо дитина не отримала вчасної підтримки від дорослих, або саме близькі дорослі сприяли травматизації дитини. Однак, сама сім'я може бути у зоні ризику, якщо надмірні та небезпечні для життя і здоров'я події загрожують самим батькам. Такою подією є війна, що істотно знижує здатність батьків захищати своїх дітей від воєнної загрози. Вагомим напрямом підтримки та відновлення здатності дорослих і дітей до переживання стресогенних подій, є активізація ресурсів у реальному житті, а при неможливості — в уяві та пам'яті. Вчені зазначають, що проблему подолання наслідків психологічної травми варто досліджувати комплексно.

В умовах війни на території України актуальною є розроблена ізраїльським професором Мулі Лахадом мультимодальна модель BASIC Ph [5]. Автор мотивує фахівців та клієнтів на пошук ресурсів людини, які допоможуть їй віднайти необхідні опори, для реконструкції власного життя. Сфера пошуку ресурсів включає наступне: філософію життя людини та її цінності, стосунки в соціумі, творчість та залучення фантазії, роботу з власним тілом, свідомістю та думками [там само]. Навчання ізраїльськими фахівцями українських спеціалістів сприяло застосуванню комплексного підходу у подоланні наслідків «травми війни». Його складові: середовище життєдіяльності людини, досвід дитинства, історія хвороб,

стиль життя, неперервність її історії, стосунки прихильності, як мостів пам'яті життя. Крім того, має значення адаптація людини до суспільно-політичних змін, тобто, її залучення у соціальну спільноту та ідентифікація себе у ній. Необхідно забезпечити доступні консультаційні послуги, які дозволять людям, у безпечних умовах, без осуду, звернутися за допомогою до відповідних спеціалістів. Групи підтримки для дорослих та підлітків, які пережили складні події є можливістю поділитися своїм досвідом, отримати підтримку та інтегрувати цей досвід у життя. Для дітей, які зазнали насилля, важливо створити такі умови у сім'ї, школі, місцях дозвілля, які б дозволили відродити віру у безпечне та комфортне життя.

Список використаних джерел

1. What is child traumatic stress? National Child Traumatic Stress Network URL:https://www.nctsn.org/sites/default/files/resources/fact-sheet/what_is_child_traumatic_stress.pdf (дата звернення: 25.01.2024).
2. Felitti VJ, Anda RF, Nordenberg D, et al. Relationship of childhood abuse and household dysfunction to many of the leading causes of death in adults. *Am J Prev Med.* 1998;14(4):245–258. URL:[http://dx.doi.org/10.1016/S0749-3797\(98\)00017-8](http://dx.doi.org/10.1016/S0749-3797(98)00017-8). [PubMed] [Google Scholar] (Дата звернення: 28.03.2024).
3. What is Child Trauma?The Center for Child Trauma Assessment, Services and Interventions. Department of Psychiatry & Behavioral Sciences URL:<https://cctasi.northwestern.edu/child-trauma/> (дата звернення: 25.01.2024).
4. The Adverse Childhood Experiences (ACE) Study. *American Journal of Preventive Medicine*, Volume 14, Number 4. URL: [Relationship-of-Childhood-Abuse-and-Household-Dysf.pdf](#) (дата звернення: 25.01.2024).
5. «Основи роботи з травмою». Підготовка та друк матеріалу здійснені за підтримки Ради Європи у межах проєкту «Внутрішнє переміщення в Україні: розробка тривалих рішень» URL: <https://rm.coe.int/ptsd-ukr/1680a0a10b> (дата звернення: 26.01.2024).

Петренко І. В.

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ МІЖСУБ'ЄКТНОЇ ВЗАЄМОДІЇ В СИСТЕМІ «СІМ'Я-ШКОЛА»

З-поміж важливих суспільних запитів, що потребують свого невідкладного наукового розв'язання, постають питання, пов'язані з вивченням соціально-психологічних умов підвищення ролі сім'ї у процесі реформування освіти; із вивченням соціально-психологічних феноменів, що мають суттєвий вплив на функціонування громадської думки щодо розвитку освітньої галузі; із визначенням різних типів взаємодії сім'ї та школи; розробленням соціально-психологічних стратегій, спрямованих на підвищення ролі сім'ї як носія громадської думки щодо освітніх інновацій. У цьому ж контексті актуальності набуває питання відносно вивчення соціально-психологічних особливостей взаємодії суб'єктів громадської думки в системі «сім'я-школа».

Емпіричне дослідження соціально-психологічних особливостей взаємодії суб'єктів – виразників громадської думки щодо питань реформування освіти в системі «сім'я-школа» здійснювалося протягом травня-вересня 2023 року у межах дослідження «Соціально-психологічних умов підвищення ролі сім'ї як носія громадської думки щодо реформування освіти», проведеного колективом науковців відділу психології спілкування Інституту соціальної та політичної психології НАПН України.

Міжсуб'єктну взаємодію розглянуто як форму специфічного зв'язку, що реалізується суб'єктами в процесі обміну інформацією, знаннями, уміннями, навичками, активністю, діяльністю, патернами поведінки, життєвим досвідом. Зазначено, що міжсуб'єктна взаємодія виявляється у взаємному впливі особистостей і соціальних груп, спільнот; розкривається через систему взаємозумовлених соціальних дій, завдяки чому дія одних суб'єктів є водночас як причиною, так і наслідком дії інших суб'єктів.

Експериментальна вибірка складалася з трьох груп досліджуваних – учителів, учнів та їхніх батьків. До першої групи («Батьки») було віднесено 334 особи – батьків учнів 5-6 класів. З них 97% – жінок, 3% – чоловіків. Повну середню освіту серед них мають 8,4% респондентів, середню спеціальну

(закінчили коледж, училище, технікум) – 34,1%, вищу освіту (закінчили інститут, університет, академію) – 57,5% досліджуваних. До другої групи («Учителі») віднесено 160 осіб – вчителів закладів середньої освіти, які взяли участь у дослідженні, з них жінок – 90,6%, чоловіків – 9,4%; таких, що викладають у 5-6 класах школи – 82,5%, не викладають у 5-6 класах – 17,5%; мають класне керівництво – 56,9%, не мають класного керівництва – 43,1%. До третьої групи («Учні») було віднесено 499 осіб – учнів 5-6 класів навчальних закладів середньої освіти, з них 55,1% – дівчат і 44,9% – хлопців. Загальна кількість досліджуваних сягала 993 особи.

Розроблений, з метою визначення особливостей міжсуб'єктної взаємодії в системі «сім'я-школа», опитувальник складається з 20 тверджень. Згідно з запропонованою інструкцією досліджувані мали змогу оцінити твердження, що розкривають особливості взаємин у школі, як-от загальний рівень міжсуб'єктної взаємодії – його загальна оцінка, успішність (результативність) міжсуб'єктної взаємодії, спроможність суб'єктів взаємодії до вияву власної думки в середовищі освіти. Оцінка представлених тверджень здійснювалась респондентами за десятибальною шкалою – від «1» до «10» балів. Оцінка «10» означала цілковиту згоду із твердженням, а оцінка «1» – абсолютну незгоду з ним. Загальна мінімально можлива оцінка досліджуваними рівня міжсуб'єктної взаємодії, таким чином, сягала «20» балів, а максимальна оцінка – «200» балів.

Параметри описової статистики показника загальної оцінки міжсуб'єктної взаємодії вказали на більшу величину середнього значення, моди, медіани, мінімального значення, що описують центральну тенденцію вияву вимірюваного показника в експериментальній групі «Учителів», порівняно з експериментальними групами «Батьків» та «Учнів». До того ж у групі «Учителів» встановлено зменшення величини стандартного відхилення та дисперсії – варіабельності та міри відхилення значення показника від центру розподілу – порівняно з іншими групами досліджуваних. Такі результати засвідчують про підвищення середнього значення обчислюваного показника загальної оцінки міжсуб'єктної взаємодії і зменшення міри розсіювання цього

значення навколо центрів розподілу, що вказує на зменшення мінливості і збільшення його однорідності в групі «Учителів», порівняно з групами «Батьків» та «Учнів» (див. рис. 1).

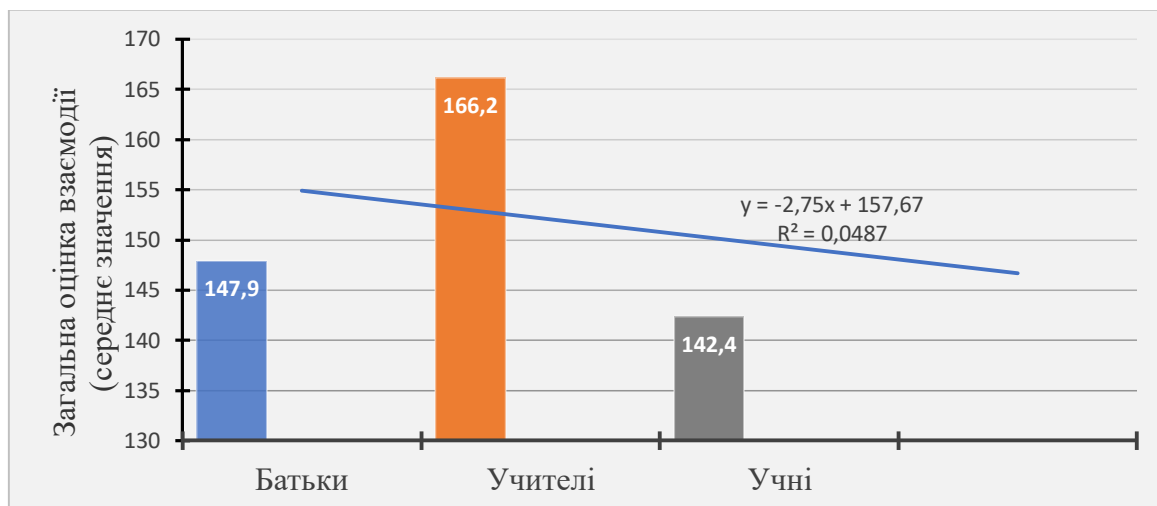

Рис. 1. Загальна оцінка міжсуб'єктної взаємодії в системі «сім'я-школа»

Примітка: на рисунку позначено лінію тренду, її рівняння та величину достовірності апроксимації (R^2).

Первинний аналіз одержаних даних дав змогу зробити узагальнення про те, що характеристики взаємодії соціальних суб'єктів – виразників громадської думки в системі «сім'я-школа» мають як подібні, так і специфічні риси вияву, виявляють свою варіативність і неоднорідність, а тому потребують подальшого всебічного розгляду. Наявність відмінностей у виявленні показників, взаємозв'язків і взаємозалежності між ними вимагають статистичного підтвердження. З огляду на це, протягом наступного етапу аналізу отриманих експериментальних даних, здійснено їх факторизацію за допомогою методу екстракції – аналізу головних компонент, методу обертання – Варімакс з нормалізацією Кайзера. До того ж визначено міру адекватності вибірки за Кайзером-Мейером-Олкіним (КМО) та перевірено надійність матриці на сферичність за тестом Бартлетта. Статистичну обробку результатів емпіричного дослідження реалізовано за допомогою програмного забезпечення, як-от статистичного пакету програм SPSS Statistics 21.0 та Excel Microsoft 365.

Розглядаючи факторну структуру показників взаємодії в експериментальній групі «Батьків» за методом екстракції головних компонент, визначено 5 факторів (68,542% від загальної дисперсії), ротація яких за методом обертання – Варімакс з нормалізацією Кайзера, збіглася за 6 ітерацій; величина міри адекватності вибірки (КМО) склала 0,902; за критерієм сферичності Бартлетта матриця для аналізу – надійна на високому рівні статистичної значущості ($p < 0,000$). Такими факторами є: 1) «взаємодопомога і свобода висловлювання» (37,7% від загальної дисперсії – ЗД), 2) «взаєморозуміння і взаємний розвиток» (12,1% ЗД), 3) «участь у вирішенні спільних завдань» (7,4% ЗД), 4) «пасивність у відстоюванні власних думок» (6,3% ЗД), 5) «активність у відстоюванні власних думок» (5,04% ЗД).

Подальший аналіз одержаних експериментальних даних дав змогу визначити факторну структуру показників міжсуб'єктної взаємодії в експериментальній групі «Учителів». За допомогою методу екстракції – аналізу головних компонент і методу обертання – Варімакс з нормалізацією Кайзера (7 ітерацій), обчислено 5 факторів, що охоплюють 70,69% від загальної дисперсії. Величина міри адекватності вибірки (КМО) склала 0,894; за критерієм сферичності Бартлетта матриця для аналізу виявилася надійною на високому рівні статистичної значущості ($p < 0,000$). Факторна структура міжсуб'єктної взаємодії в експериментальній групі «Учителів» має такий вигляд: 1) «співучасть і розвиток здібностей» (43,21% від загальної дисперсії), 2) «взаємні стосунки і взаєморозвиток» (9,43% ЗД), 3) «активність у відстоюванні власних думок» (7,26% ЗД), 4) «відкритість до інших» (5,65% ЗД), 5) «пасивність у відстоюванні власних думок» (5,13% ЗД).

Водночас за допомогою методу екстракції – аналізу головних компонент і методу обертання – Варімакс з нормалізацією Кайзера (7 ітерацій), з'ясовано факторну структуру показників міжсуб'єктної взаємодії в експериментальній групі «Учнів». Обчислено 4 фактори, що охоплюють 60,12% від загальної дисперсії. Величина міри адекватності вибірки (КМО) склала 0,948; за критерієм сферичності Бартлетта матриця для аналізу виявилася статистично достовірною

на високому рівні ($p < 0,000$). Факторна структура міжсуб'єктної взаємодії в експериментальній групі «Учнів» складається з таких компонентів: 1) «взаємний розвиток і підтримка» (42,96% від загальної дисперсії), 2) «участь у вирішенні спільних завдань» (6,75% ЗД), 3) «активність у відстоюванні власних думок, взаєморозуміння» (5,30% ЗД), 4) «пасивність у відстоюванні власних думок» (5,11% ЗД) [1].

У межах емпіричного дослідження соціально-психологічних особливостей взаємодії суб'єктів – виразників громадської думки щодо питань реформування освіти в системі «сім'я-школа» міжсуб'єктну взаємодію розглянуто як форму специфічного зв'язку, що реалізується суб'єктами в процесі обміну інформацією, знаннями, уміннями, навичками, активністю, діяльністю, патернами поведінки, життєвим досвідом. Зазначено, що міжсуб'єктна взаємодія виявляється у взаємному впливі особистостей і соціальних груп, спільнот; розкривається через систему взаємозумовлених соціальних дій, завдяки чому дія одних суб'єктів є водночас як причиною, так і наслідком дії інших суб'єктів. Відзначено, що характеристики взаємодії соціальних суб'єктів – виразників громадської думки в системі «сім'я-школа» мають як подібні, так і специфічні риси вияву, виявляють свою варіативність і неоднорідність. Серед основних чинників міжсуб'єктної взаємодії в системі «сім'я-школа» визначено: взаємодопомогу і свободу висловлювання, взаєморозуміння і взаємний розвиток, участь у вирішенні спільних завдань, активність-пасивність у відстоюванні власних думок, щирість, відкритість до інших.

Список використаних джерел

1. Петренко І.В. Дослідження взаємодії соціальних суб'єктів – виразників громадської думки в системі «сім'я-школа». *Наукові перспективи. Серія «Психологія»*. 2023. Вип. 11(41). С. 1331-1344. URL: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-11\(41\)-1331-1344](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-11(41)-1331-1344).

Приходько Ю. О.

СІМ'Я ЯК ОСНОВА МОРАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ДИТИНИ

Проблема морального розвитку особистості є однією із провідних у психологічній науці. Мораль трактується у психологічній літературі як система поглядів, уявлень, норм, що регулюють поведінку людей. Вітчизняні науковці розглядають моральний розвиток як «центральний аспект особистісного становлення, як «привласнення» (засвоєння, інтеріоризацію) людиною моральних норм, ... як процес засвоєння суспільних норм або як розвиток здатності до емпатійної реакції на переживання іншого» [1, с. 94].

Першою соціальною групою, в якій дитина набуває досвіду суспільного життя і людських взаємин, є сім'я. Саме в сім'ї дитина засвоює перші уявлення про навколишній світ, тут закладаються і формуються перші почуття та моральні уявлення, думки, навички поведінки, риси характеру, розвиваються нахили і здібності. Стиль сімейних стосунків, соціальна спрямованість батьків, їхня педагогічна культура, рівень морального розвитку, особливості розподілу побутової праці – все це формує у дитини ставлення до навколишнього світу і насамперед ставлення до людей. Отже, сім'я є соціальною основою формування морального і психічного складу підростаючої особистості, взірцем і невичерпним джерелом її розвитку.

Дослідженнями встановлено, що загальна атмосфера сім'ї, особливості взаємин між усіма її членами справляють вирішальний вплив на формування особистості дитини. Адже відомо, що діти дошкільного віку надзвичайно схильні до наслідування, яке, на думку вчених-психологів, є неминучою й водночас необхідною сходинкою в їхньому психічному розвитку. Дитина, яка зростає в атмосфері щирої взаємоповаги, доброти, взаємодопомоги і сама росте чуйною та доброзичливою у ставленні до інших людей. Позитивний емоційний клімат сім'ї формує у дитини тонку сприйнятливність до виховних впливів дорослих. Приклад батьків має важливе значення у засвоєнні дитиною культури людських взаємин. Їхні манери, жести і способи спілкування з людьми дитина починає переймати ще тоді, коли сама ще не здатна оцінити їх моральність,

наскільки вони відповідають нормам і правилам співжиття, прийнятим у суспільстві. Саме тому батькам час від часу варто подивитись на себе ніби з боку, щоб побачити, чого ж вчать в них їхні діти.

Видатний вітчизняний педагог Василь Сухомлинський, підкреслюючи значення батьківського прикладу у вихованні дітей, наголошував, що «...найцінніша моральна риса хороших батьків, яка передається дітям без особливих зусиль, - душевна доброта матері й батька, вміння робити людям добро. В сім'ях, де батько й мати віддають частку своєї душі іншим, беруть близько до серця радощі й прикрощі людей, діти виростають добрими, чуйними, щиросердними. Дитина – дзеркало сім'ї; як в краплі води відбивається сонце, так в дітях відбивається моральна чистота матері і батька» [2, с. 28]. Важливою умовою формування в дитини дошкільного віку прихильного ставлення до інших є постійне виявлення емоційного тепла, любові та лагідності до неї самої з боку батьків. Сучасні дослідження в галузі психології, медицини, педагогіки свідчать, що коли *емоційні прояви* дорослих під час спілкування з дитиною скупі, монотонні й одноманітні, це негативно позначається на її власному емоційному стані. Відсутність яскравих емоційних вражень, байдужість батьків, їхня душевна бідність – усе це стримує не лише моральний розвиток дитини, але й розумовий та фізичний її розвиток. Дитина, яку ніколи не приголублять, не поцілюють, не похвалять, зростає черствою, а іноді й жорстокою у ставленні до інших людей, навіть до членів своєї родини. Відсутність проявів позитивного емоційного ставлення до дитини з боку батьків є серйозною перешкодою на шляху її морального розвитку, формування соціальної поведінки.

Позитивний емоційний стан дитини – бадьорість, радість, упевненість у тому, що батьки люблять її – благотворно впливає на життєдіяльність її організму загалом. Дитина з великим бажанням вступає в спілкування з людьми і дістає від нього задоволення. Включення дитини у різні види діяльності дорослих створює сприятливі умови для засвоєння нею складних моральних норм, що знаходять реалізацію у нормах поведінки дитини як з дорослими, так і ровесниками. Постійно відчуваючи турботу і любов батьків та інших членів сім'ї, дитина

поступово проймається до них взаємною симпатією та повагою, у неї з'являється почуття довіри до незнайомих людей, вона швидко налагоджують стосунки з ровесниками. Такі почуття виникають у дитини лише тоді, коли батьки є прикладом їх вияву у ставленні один до одного та своїх дітей.

Отже, саме в сім'ї дитина проходить першу школу моралі, засвоює певні соціальні норми і цінності, культурні традиції свого народу, осягає складний світ людських взаємин, включається в систему соціальних відносин, прийнятих у суспільстві. Багатоплановість сімейних взаємин (між матір'ю і батьком, між батьками і дітьми, між старшими і молодшими дітьми) учить дітей взаємодіяти і вступати в спілкування з широким колом людей, допомагає їм набутися безцінного досвіду початків гуманізму, моральної поведінки уже на віковому етапі дошкільного дитинства.

Список використаної літератури

1. Заболоцька, С.І. (2009). *Моральна сфера особистості дошкільника як предмет психологічного дослідження*. Моральна свідомість та самосвідомість особистості. Монографія /за ред. проф. М.В. Савчина, доц. І.М.Галяна. Дрогобич: ДДПУ імені Івана Франка, 94-102.
2. Сухомлинський, В.О. (1977). *Серце віддаю дітям*. Вибрані твори в 5 томах. Том 3. Київ: Рад. школа, 285 с.

Семчук Н. І.

ВІЙНА У РЕТРОСПЕКЦІЇ ПЕРЕЖИВАНЬ ЖІНОК: АНАЛІЗ САМОЗВІТІВ

Вступ. Переживання людей у війні постають у центрі уваги як письменників, так і науковців. Свою книгу «На Західному фронті без змін» Ремарк назвав спробою розповісти про покоління, яке занастала війна, про тих, хто став її жертвою, і тих, хто врятувався від снарядів [1]. Повномасштабна війна росії проти України стала великим суспільним потрясінням і вплинула (продовжує впливати) на всі сфери нашого життя, особливо на емоційний та психічний стан людини. Її вплив у значущій мірі позначився на житті жінок: більшість з них були змушені покинути роботу, відмовитися від заробітку та

змінити місце проживання для того, щоб подбати про безпеку та психологічний добробут своїх близьких та дітей. Це істотно вплинуло на їхнє самопочуття та самовпевненість. Матеріалом для аналізу стали як опубліковані в інтернет-джерелах спогади, так і реальні історії жінок, якими вони ділилися на групових зустрічах самопомоги під час війни.

Результати дослідження. Коротко представлено переживання жінок на початку війни, через 3 місяці, пів року і наприкінці першого року війни. *На початку повномасштабного вторгнення росії на територію України* перші думки та переживання були пов'язані з безпекою – власною та своїх близьких. Було багато комунікації щодо незакритих робочих питань та пошуку місць для евакуації. Панівні емоції – страх, паніка, тривога, розгубленість, вагання («бігти/тікати» чи залишитися). Страх і тривога набули комплексного характеру – за себе і свою родину, за близьких, які були далеко, за своїх чоловіків, за власні оселі та країну в цілому. Інтенсивність переживань збільшувалася у період обстрілів та повітряної тривоги: дехто описував свої відчуття як переляк через звуки автоматної зброї та вибухи, що лунали недалеко. Ці перші переживання супроводжували паніка і злість, розгубленість, невпевненість у майбутньому, почуття порушення цілісності життя та переживання власного безсилля, бо лінійність власного життя раптово була перервана, а життєві плани і орієнтири – зруйновано. Частина жінок повідомляли про апатію, яка наступала після переживання небезпеки, а також втому, заціпеніння, відсутність сил і бажань. Ще одна емоція, яка домінувала серед жінок у перші дні війни – відчуття провини через те, що недостатньо активні та не можуть долучитися до оборони чи волонтерства, мають брак власних психологічних ресурсів. А ще жінки казали, що відчували сором через те, що не змогли утриматися вдома і були вимушені переїхати і, наразі, перебувають в іншій місцевості та мають статус переселенців /біженців (втрата суб'єктності). Всі ці переживання доповнювалися почуттям злості, люті та ненависті, що «виливалися» прокльонами в напрямку країни-агресора. Жінки відмічали, що в їхній лексиці з'явилися нецензурні слова і їм легше стало висловлювати їх по відношенню до ворога.

Жінки відзначали, що їхні емоційні стани є розбалансованими. Зміна емоційних переживань та чергування емоційних станів часто мали місце протягом одного дня: нестабільність, зниження концентрації уваги, втрата контролю над тілом, біль, почуття важкості, де душевний (емоційний біль) поступався болю фізичному – «тупому болю» у тілі. Переживання інтенсивних емоцій, порушення сну і харчування, виснаження, спустошення і втома до повної втрати будь-якої чутливості загалом. Ось які емоційні гойдалки відчували жінки у перші дні війни.

Натомість, були й такі, що свідомо намагалися «приглушити» свої емоції, тримати їх «під контролем» і підтримувати позитивний настрій, аби не лякати дітей, наприклад. Серед переживань цього періоду є і піднесеність від відчуття певної єдності, гордість від того, як мобілізувалися люди на захист своєї країни, любов і турбота, яку відчували до себе як до переселенців, або зуміли надати іншим українцям – «своїм». Ці відчуття – як рятівне коло, що хоч якось стабілізувало власні стани та вселяло надію і віру. Ті жінки, які все-таки вирішили виїхати з рідної місцевості, говорили про сум і тугу за рідними домом, містом, країною, страх розлуки та втрат (передусім рідних, «своє коло», можливості повернутися, роботу тощо) і відчуття себе чужинцями.

Після перших 3-х місяців війни емоційний стан переважної більшості жінок суттєво змінився. Тривога і страх все ще залишалися домінуючими переживаннями, проте на передній план вийшли втома і виснаження. Адаже значна кількість сил витрачалася на переживання власних емоцій, і це заважало займатися будь-якою продуктивною діяльністю, особливо інтелектуальною, творчою. У дітей виникли проблеми із навчанням через розгубленість та труднощі із зосередженням і концентрацією уваги. «Життя наче зупинилося», «Живу ніби не своїм життям», – так описують жінки свій стан у цей період війни. «Синдром відкладеного життя» влучно характеризує емоційні переживання жінок в цей час війни. Загалом, з початком повномасштабного вторгнення жінки відмітили почуття загальмованості у часі та специфічне переживання часу: «Все як один довгий день», «Весна, краса навколо, а мене

нічого не радує», «Не розумію, чому так зелено у лютому...», «хочу 25 лютого, яке у нас забрали, живу 24-м...».

Ще одна особливість цього періоду – відчуження і відсторонення. Побутові справи – вторинні, повсякденність – нереальна, відчуття втрати контролю над власним життям, неможливість впливати на перебіг війни та на ті обставини, в яких, наразі, перебуває людина, відчуття випадання з реальності. У сукупності з втомою це найпоширеніший «тренд емоційних переживань» цього періоду війни. Таким чином, на перший план вийшли переживання, пов'язані з необхідністю прийняття нової реальності – не тільки війни, а й іншого устаткування побуту (свічка та запальничка, ліхтарик та зарядний пристрій) і умов життя, його планування тощо. І це виявилось надто складним екзистенціальним випробуванням.

Втома і виснаження (зокрема через волонтерську діяльність, активну комунікацію) витіснили відчуття єдності і піднесеності, що мали місце на початку війни. Емоційні переживання доповнилися відчуттями пригнічення і зневіри. Усвідомлення того, що світ наближається до апокаліпсису, війна може тривати довго, додало песимістичних фарб і, як результат, почуття відчаю. Часто жінки описують свій стан як «емоційне виснаження» та «відчуття спустошеності»: вони оплакували своє минуле та вже нездійсненні мрії та плани. Життя сприймалося виключно в негативних станах. Водночас, на зміну емоційній нестабільності прийшло відчуття принаймні відносного спокою. Є ті, хто говорять про певну стабілізацію свого емоційного стану: «справляюся якось», «зібрала себе до купи», «емоційний стан більш-менш стабілізувала, бо треба підтримувати рівний настрій». Досить часто це артикулювали жінки, у яких є діти. Основними стратегіями управління емоціями були відсторонення від власних емоцій, відкладання проживання емоцій «на потім», концентрація на роботі та/або волонтерській активності, а також намагання зосередитися на позитивних речах.

Через пів року війни росії проти України досить виразною тенденцією залишається напруження та тривога («фонова тривога», «фоновий стрес»,

«тривожний фон»). Тривога у жінок «зосередилася» на питаннях наближення зими і потребах забезпечення тепла у помешканнях та задоволенням інших базових потреб виживання. Проведений аналіз висловлювань жінок показав, що переживання переважної більшості жінок пов'язані з труднощами управління емоціями, а також з тим, що навздогін «емоційному замерзанню», «оціпенінню» приходиться «розхитування» та напади агресії. Тодішній свій емоційний стан жінки трактували як депресивний або зазначали, що їм діагностували депресію. Наразі до комплексу «втома-виснаження-апатія» додалося безсилля, але не через неможливість/обмеження щодо власного планування (як раніше), а у зв'язку з неможливістю вплинути на перебіг війни, запобігти стражданням і тим злочинам, які несе російська агресія. Жінки казали про почуття безсилля, горе, біль і розпач: «...через руйнування моєї країни, загибель мирних жителів, загибель наших воїнів-героїв на фронті, долю полонених я можу плакати декілька разів на день». Виразною тенденцією в цей період, що підтримувало і допомагало опанувати власні стани, було відновлення почуття надії, – на перемогу ЗСУ та можливість завершення війни. Вперше заговорили про джерела відновлення, серед яких піклування про себе (так звані «гедоністичні штучки»), спілкування з близькими, фізичне навантаження, робота, «рутинна праця», прогулянки, медитація. А також активізувався запит щодо психотерапії, навчання самодопомоги і фахової психологічної допомоги.

До кінця першого року війни збільшилися переживання туги і горювання за минулим як за втраченим – як за особистим, так і за спільним, – тим, що не повернеться. Домінує відчуття незворотності втрати. Відчай і розпач пов'язані вже не стільки з минулим, як раніше, а з майбутнім – цінностями, сенсами, орієнтирами, одні з яких вже втрачені, а інші слід вибудовувати в нових умовах реальності. Розпач від марності жертв на фоні корупційного розквіту, що простежується в епізодах зухвалої демонстрації в інтернет джерелах «веселого життя» певних громадян у той час, коли так багато людей гине на фронті та під безжальними обстрілами рф. Жінки відмічали, що життя стало сприйматися як «по інерції», з постійною тривогою за близьких. Водночас, стали актуалізуватися

сварки і чвари (агресія) як несвідомі рефлексії на несправедливість та страх, обумовлені розгортанням негативних сценаріїв щодо майбутнього. В цей час жінки стали відмічати брак сну та відпочинку, хронічний стрес і хронічну втому. Переживання стресу продовжує накопичуватися, а з ним і всі ознаки стресу – погіршення когнітивних здібностей, зниження продуктивності, здатності концентруватися, часті хвороби, апатія, небажання спілкуватися. Деякі жінки відмічали, що у них укріплюються настанови на витривалість: «триматися!» – «тримати лице» за будь-яку ціну, аби «не лякати дітей / батьків», «не заражати негативом чоловіка, який на фронті». «Тримати себе в руках», «брати себе в руки», «не падати духом». Саме такі слова найчастіше стали звучати в цей час. Нерідко жінки апелюють до таких якостей як сила, стійкість, рішучість, здорова злість. І, звісно, посилилося і структурувалося прагнення зробити свій внесок у перемогу через дії, гроші (донати), підтримку. Це повернуло людей до вже забутих екзистенційних цінностей, джерелом яких є віра в перемогу.

Хоча більшість жінок і повідомляє про «непропрацьованість» емоцій та про ті ж самі «емоційні гойдалки», щось змінилося у їхньому психологічному стані. Він не полегшився, а став якісно іншим, хоча переживання жінок в цілому збігаються з попередніми етапами війни, а зазначене нами раніше «витіснення емоцій» доповнилося витісненням спогадів, які зненацька вриваються у сьогодення (флешбеки). З нових переживань з'явилися самотність і сильний душевний біль, сильна емоційна втома: «нікуди вміщати гіркі почуття», «серце переповнене болем», «байдужість і пуста всередині» [2]. Натомість народжується стійкість і мудрість в осмисленні тих жертв, які принесла війна.

Висновки. Війна суттєво вплинула на життя українського жіноцтва. Це відбилося на їхньому самопочутті, самовпевненості, світосприйнятті в цілому. Фіксувати і осмислювати зміни емоційно-психологічного стану, вивчати досвід, усвідомлювати глибину психологічної травми через призму переживань жінок – це підґрунтя для подальших досліджень, зокрема і щодо ментального здоров'я нації, її потенціалу під час війни та у період відновлення.

Список використаних джерел

1. Ремарк Еріх Марія. *На Західному фронті без змін*. Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2018.- 240 с.
2. Рік повномасштабної війни в Україні: думки, переживання, дії. Результати п'ятої хвили дослідження. *Cedos*. 2023.
<https://cedos.org.ua/researches/rik-povnomasshtabnoyi-vijny-v-ukrayini-dumky-perezhyvannya-diyi/>

Таран О. Г.

СІМЕЙНІ МОРТАЛЬНІ ПРАКТИКИ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВАХ ОТОЧЕНОГО ТА ПРИФРОНТОВОГО МІСТА

У будь-якій культурі ставлення до смерті та мертвих є своєрідним локусом моральних норм і базовим чинником, який віддзеркалює сутність світоглядних засад будь-якого суспільства. Традиційний обряд поховання передбачає тісну взаємодію між інститутами церкви та сім'ї, а також активну участь громади. Церква виконувала важливу роль на заключному етапі похорону – безпосередньо перед похованням та після нього (служіння панахиди). Добре відомі за етнографічною літературою ритуальні правила, що зберігаються в окремих випадках, які регламентують поведінку членів сім'ї покійного, в умовах війни фактично нівельовані. Близькі родичі самі можуть виконувати ті дії, які, згідно з міфоритуальними нормами, є для них небажаними, оскільки, по-перше, передбачають безпосередній контакт із мертвим тілом, по-друге, вимагають активних дій, що суперечать ритуальному статусу тих, хто найближчий до померлого.

Якщо в умовах мирного життя смерть і поховання становлять, безумовно, кризову ситуацію насамперед для сімейно-родинної групи, а також інших соціальних спільнот, до яких був причетний померлий (локальної, професійної тощо), то в умовах війни громадяни опиняються перед фізичними та психологічними проблемами контакту зі смертю. У цьому контексті особливо складними усвідомлення смерті є для містянина, оскільки категорія смерті й пов'язані з нею мортальні практики десятиліттями в урбаністичному середовищі

лежать у площині ритуальних послуг. Контакт із мертвим тілом у містянина традиційно зведений до мінімуму. Військове повсякдення спричинює порушення звичних правил поведінки містянина, коли смерть або її загроза перманентно наявна й вимагає порушення звичних правил, війна змусила вийти містянина з усталеного ритму життя. Вимушені реагувати на виклики воєнного часу, мешканці міст опиняються перед знищенням стандартів мирного життя, і за неможливості проведення мортальних практик в усталених межах кладовищ переносять їх у простір живих – на придомові території, дитячі ігрові майданчики. Якщо для селянина поєднання життєвого та мортального простору є цілком органічним і зрозумілим (достатньо згадати практику родинних або поодиноких поховань на городах чи в садках, що зафіксовано етнографами ще на початку 2000-х рр. на Сумщині, Полтавщині, Гуцульщині), то для містянина така практика є шокуючим досвідом. Перманентний обстріл з усіх видів зброї в умовах оточеного або прифронтового міста (Маріуполь, Волноваха) не дає можливості здійснити поховальний обряд за всіма християнськими канонами. У перші тижні та місяці війни цивільні громадяни змушені були ховати загиблих близьких та родичів у братських могилах, часто без трун, загорнутих лише в простирадла або легенькі ковдри (Чернігів, Маріуполь, Харків, Лисичанськ). В окремих містах та населених пунктах цивільні здійснювали поховання на прибудинкових територіях (у квітниках, на дитячих або спортивних майданчиках) із встановленням надмогильних хрестів та іменних табличок з датою смерті, виготовлених із підручних матеріалів. Промовистими в цьому плані стали поширеними у мережі Інтернет світлини подвійної могили матері та сина-підлітка з Ірпеня, світлин стихійних поховань загиблих внаслідок мінометних обстрілів та авіабомбардувань цивільних мешканців Маріуполя. Відспівування тіл загиблих українців у перші тижні широкомасштабного вторгнення росіян були унеможливлені через постійну загрозу ворожих обстрілів. Шокуючим для ХХІ ст. є доля оточеного та захопленого Маріуполя, коли під постійними обстрілами родичі не просто не могли поховати покійника за усталеними обрядами на кладовищі, а навіть виявити свою жалобу, оскільки

пересуватися містом було дуже небезпечно, і померлий залишався без комплексу передпоховальних обрядовій. В надскладних умовах воєнного лихоліття, коли члени однієї родини через масовані обстріли російською армією не можуть віддати останню шану своїм рідним, поховання здійснюють сусіди загиблої людини, залишаючи інформаційні повідомлення для членів родин з відповідною інформацією. Так, у мережу потрапило фото дверей квартири багатоквартирного будинку одного з мікрорайонів міста Маріуполя, де на зовнішній стороні написано приблизну дату смерті літньої маріупольчанки. В інших випадках сусіди ховали вбитих і залишали для родичів покійного записки-схеми або написи на стінах квартир із зазначенням місця поховання. В умовах перманентних обстрілів могили облаштовували нашвидкуруч із підручних матеріалів, тіла загортали в простирадла або ковдри.

Кризова ситуація, у якій опинилися маріупольці внаслідок перманентних обстрілів, та значна кількість загиблих серед цивільного населення міста змусили містян шукати ситуативні місця для складання тіл без фізичної можливості поховання. Прикладом є порожнє на момент широкомасштабного вторгнення відділення Нової пошти № 17 у мікрорайоні Черемушки в Маріуполі. Мешканці прилеглих вулиць переносили туди тіла своїх загиблих сусідів, які пролежали кілька тижнів. Конфлікт традиційності й повсякденних реалій в умовах війни викликає світоглядний дисонанс, психологічну провину перед мертвою близькою людиною. Попри таку ситуацію українці в умовах окупації намагаються дотримуватися постпохоронних ритуальних практик, пов'язаних із вшануванням пам'яті померлого. Так, у селищі Старий Крим та інших місцях масових захоронень серед тисяч братських могил трапляються індивідуальні поховання із зазначенням імені та віку покійника на хресті. Аналіз фото- й відеоматеріалів, які поширюються мережею Інтернет, дає можливість констатувати активне побутування в сучасному похоронному обряді поховально-поминальних атрибутів, притаманних традиційній українській обрядовості. Насамперед це

поминальні хліби, цукерки, рушники (як на надмогильних хрестах, іконах, портретах померлих).

Умеренкова Н. Ф., Малецька О. О.

ПСИХОСОЦІАЛЬНА ПІДТРИМКА СІМЕЙ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В УМОВАХ ВІЙНИ

(на прикладі роботи ГО «Жіноча Сила»)

З 2022 року велика кількість сімей, які були цивільними, стали сім'ями військових. Такі сім'ї опиняються перед подвійним емоційним навантаженням: стрес, зумовлений обстрілами, втратами, вимушеним переміщенням та постійна тривожність за військового. Додатковими чинниками впливу на психоемоційний стан членів сімей військовослужбовців є тривалість війни та інформаційне поле, наповнене новинами про перебіг бойових дій, втрати, полон, травмування тощо. А також до переліку чинників, що зумовлюють додатковий вплив належать соціальне напруження, наразі, в найближчому соціальному колі.

З огляду на перераховане, сім'ї військовослужбовців потребують комплексної психосоціальної підтримки, до якої має відноситись 1) своєчасне надання інформації про маршрути отримання допомоги; 2) супровід у вирішенні конкретних питань; 3) створення соціального середовища підтримки членів сімей; 4) безпосередня психологічна допомога. Для реалізації такої підтримки робота має здійснюватися у таких форматах: 1) забезпечення доступної психологічної допомоги як екстреної (кризової), так і тривалої у часі 2) організація підтримки членів сімей військовослужбовців на базі військового підрозділу з моменту долучення військового до лав армії і впродовж всього періоду служби; 3) забезпечення заходів задля підтримки процесів психофізіологічного відновлення військових у колі їхньої сім'ї; 4) проведення інформаційної роботи з роз'яснення маршрутів звернень щодо різних обставин тощо. В рамках діяльності громадської організації «Громадський рух «Жіноча Сила України» (далі ГО «Жіноча Сила») з 2022 року здійснюється апробація усіх

вище перерахованих форматів в умовах повномасштабного вторгнення країни агресора на територію України.

Організація підтримки членів сімей військовослужбовців на базі військового підрозділу. З березня 2022 року створено проєкт «Служба психосоціальної підтримки сімей військовослужбовців» [5], який реалізується у співпраці з Головним управлінням морально-психологічного забезпечення Збройних Сил України, Міністерством оборони, Національною гвардією України. Проєкт функціонує без державного фінансування та працює за трьома напрямками. Перший - соціальні та психологічні безоплатні консультації у телефонному і текстовому форматі (з 10.00 до 20.00 кожного дня), для українців в країні та за кордоном за телефоном 0 800 332 720 та в телеграм: @pidtrymkainua. За два роки роботи проєкту було опрацьовано понад 6400 звернень. Другий - групи підтримки для матерів, дружин та дітей військовослужбовців. Зареєстровано понад 1500 жінок та проведено більш як 560 годин групової роботи. Третій - психологічні онлайн-консультації для осіб у складних психоемоційних станах, які звертаються на лінію допомоги або у групи та потребують додаткової допомоги психолога. За результатами роботи організації, частка таких звернень, становить 10% від всіх звернень. Робота проєкту побудована за принципами комбінованої моделі комунікації (визначає поєднання пасивних та активних складників, індивідуальних і групових, автоматизованих та інтерактивних). Вона забезпечує маршрутизацію і надання якісної допомоги на кожному етапі контакту клієнта із службою допомоги, сприяє побудові між ними довіри і працює загалом на зниження бар'єру щодо звернення за допомогою.

Підтримка членів сімей військовослужбовців на базі підрозділу. У 2022-2024 роках ГО «Жіноча Сила» реалізовувався пілотний проєкт з організації підтримки членів сімей військових окремого підрозділу протягом усього циклу розгортання (перед відправкою, під час виконання завдань, після повернення). Робота здійснювалась у двох форматах. Перший - у співпраці з Головним

управлінням морально-психологічного забезпечення ЗСУ. Результати викладені у методичному посібнику із соціального супроводу військовослужбовців та членів їх сімей [1, 66]. Другий - у співпраці з Мінсоцполітики в рамках експерименту з надання послуги соцсупроводу військовим та їхнім родинам на базі військових частин [4]. Реалізація проекту продемонструвала важливість своєчасного налагодження системи психосоціальної підтримки у підрозділі, що дозволило забезпечити підтримуюче соціальне середовище в колі членів сімей та налагодити довірливий контакт між підрозділом і сім'ями військових загалом. Успішними формами роботи виявились: групові заходи підтримки, інформаційні заходи для військових і членів їхніх сімей, індивідуальна психологічна допомога (по телефону, онлайн та очно), заходи дозвілля для сімей та дітей.

Забезпечення заходів відновлення військових у колі сім'ї. У 2023 році Мінсоцполітики спільно з Міноборони реалізовували пілотний проєкт – Програму відновлення військовослужбовців у колі сім'ї. ГО «Жіноча Сила» виступила партнером по реалізації психологічної складової проєкту. Авторська семиденна програма відновлення дозволяє сім'ї в умовах тривалої розлуки, отримати час для себе і можливість провести час разом у сімейному колі, відновитися фізично та психологічно. Програму відновлення супроводжують психологи і кейс-менеджери, робота яких спрямована на мінімізацію ймовірного виникнення напруги у процесах возз'єднання і роз'єднання сімей. За результатами анкетування та відгуків учасників такий формат відновлення має позитивний вплив на психоемоційний стан, стосунки і, загалом, сприймається позитивно. Для поширення інформації про маршрути звернень за допомогою у різних ситуаціях воєнного часу та урегулювання комунікації між військовими і їхніми рідними розроблено друковані інформаційні матеріали для військових [2] та їхніх родин [3], що також дозволяє зменшувати бар'єр звернень за психологічною підтримкою для тих, хто вперше відкріє для себе можливість отримання допомоги або має обмежений доступу до інтернету.

Таким чином, досвід роботи ГО по апробації комплексного підходу у наданні психосоціальної підтримки сім'ям військовослужбовців продемонстрував дієвість комбінованої моделі комунікації. Практика показала дієвість таких форм роботи, як: робота на базі підрозділу, інформування, групові заходи підтримки, надання психологічної допомоги безпосередньо, онлайн та через телефон.

Список використаних джерел

1. Герасименко О.В., Горбенко І. М., Деточка О.Д., Дембіцький В.М., Єфімова В.В., Калініченко Я.В., ... Шевчук О.В. (2023) Соціальний супровід військовослужбовців та членів їх сімей: практичні аспекти діяльності посадових осіб військових частин, територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки. *Методичний посібник*. Київ. 132 с.
2. Листівка для військовослужбовців. *Офіційний сайт «Громадський рух «Жіноча Сила України»*. URL: <https://syła.in.ua/useful/dlya-vijskovykh/lystivka-dlya-vijskovosluzhbovcziv-informacziya-ta-kontakty-shho-mozhut-dopomogty-zahysnykam-v-riznyh-sytuacziyah/>
3. Листівка для родин мобілізованих військових. *Офіційний сайт «Громадський рух «Жіноча Сила України»*. URL: <https://syła.in.ua/useful/dlya-rodychiv/lystivka-dlya-rodyn-mobilizovanyh-vijskovykh-informacziya-yaku-ridnym-vijskovogo-vazhlyvo-znaty-zazdalegid/>
4. Організація підтримки сімей військовослужбовців на базі підрозділу. *Офіційний сайт «Громадський рух «Жіноча Сила України»*. URL: <https://syła.in.ua/projects/organizacziya-pidtrymky-simej-vijskovosluzhbovcziv-na-bazi-pidrozdilu/>
5. Служба психосоціальної підтримки сімей військовослужбовців. URL: www.pidtrymka.in.ua

Чебанюк О. Ю.

КОНЦЕПТ «ПАН ГОСПОДАР» В УКРАЇНСЬКОМУ КАЛЕНДАРНО-ОБРЯДОВОМУ ФОЛЬКЛОРИ ТА ТРАДИЦІЙНІЙ КУЛЬТУРІ

Образ пана господаря є ключовим образом українського календарно-обрядового фольклору новорічно-різдвяного і жнивварського циклів. Цей образ закладає і формує модель національного маскулінного ідеалу. Він може розглядатися як ключовий патерн в українському соціумі в українській родині, що виконує функцію чоловічої моделі поведінки та продукує основні взірці соціальних і виробничих ролей чоловіка в українському суспільстві.

Попри те, що в Україні поширений диференційований тип колядування кожному члену сім'ї окремо, ритуальні різдвяні величання починаються колядками голові сім'ї, що підкреслює його місце в сімейній та громадській ієрархії, визначене юридичними законами і звичаєвим правом. Найпопулярнішим, з чисельними варіантами є цикл колядок голові сім'ї із мотивом «своєї землі», на якій господар є її дбайливим і вмілим хазяїном. За його взірцеву модель поведінки (роботящий, розумний, справедливий, турботливий до сім'ї й челяді) йому допомагають природні стихії (сонце, місяць, дощ, вітер), у християнському коді серед чарівних помічників сам Господь Бог йде поруч з ним за плугом, святі Апостоли водять волів, Божа Мати носить обід й вони ж допомагають зібрати врожай з ниви, що «сто копів зродила». Ідеальний образ хазяїна-землероба підсилює мотив успішного примноження всієї худоби у його господі. Його достаток символізує те, що, як правило, він зустрічає колядників у великій світлиці за багато накритим столом у святковому коштовному одязі, з калиткою грошей при боці тощо. Прагматика колядки полягає у проспектуалізації успіху в усіх справах протягом року адресату фольклорного тексту. Мотив успішного завершення жнив, отримання гарного врожаю як основного життєвого ресурсу в землеробській культурі й головна заслуга дбайливого господаря землі є провідним мотивом також у жнивварських піснях. Орієнтацію на успіх, на розвиток, на примноження благ в індивідуальному, сімейному й громадському житті можна віднести до основних екзистенційних стратегій українців.

Концептосфера «пан господар» окрім землеробства включає також концепт (поняття) про захист власної господи і «своєї землі». На вербальному рівні у колядках це маніфестується низкою мотивів. Так дім господаря обгороджений як фортеця, поруч із ним челядь і «ясні стрільці», що готові йти на війну з ворогами. Інший мотив – за столом хазяїна «панове радоньку радять» про похід у Чорне море «до царя-султана кайдани ламати, братів визволяти». Цей цикл колядок відображає основне завдання чоловіка як захисника своєї землі, своєї родини, своїх побратимів. Захисниками своєї землі господар (хазяїн, газда,

завідця, батько) виховує також своїх синів. Він пишається своєю дружиною («хорошеньку дядько жінку має»), дбає про своїх дітей, шанує батьків і весь рід. Взірцевість такої стратегії поведінки маніфестує колядковий мотив, що поки господар буде дотримуватися такої поведінки, доти «буде стояти світ».

В акціональному коді різдвяно-новорічних ритуалів також актуалізується чоловіча апотропейна магія, спрямована на захист родини й господарки. Обходи двору з кутею, ритуальні діалоги під вікнам, на порозі хати та за святковим столом мали захистити господа й сім'ю протягом року від ворожих людині міфічних сил, сприяти гарному врожаю й добробуту. Аналогічні за структурою обрядові дії, зафіксовані у хроніках XVIII ст., свідчать про давнє коріння схожих ритуалів. За століття змінилися час і актанти обряду, але збереглася форма ритуалу й структура замовляння на прийдешній рік гарного врожаю, що гарантувало достаток й процвітання. Чоловіча мантика під час різдвяно-новорічних святкувань, зображення у їхньому виконанні бажаного як дійсного психологічно налаштовувала на вдаль проходження річного кола як самим господарем, так і всієї родини.

Попри постійні війни на землях України, соціальні катаклізми XX ст. (голодомор, колективізацію) образ «пана господаря» не втратив своєї актуальності як ідеальної національної моделі маскулінності. Значною мірою цьому сприяє те, що «пан господар» у фольклорних текстах є не тільки господарем у власному домі й власної землі, а й господарем своєї долі, особистістю, що бере на себе відповідальність за успішний сценарій власного життя, життя своєї родини й, врешті-решт, успішного життя власної країни.

Чистяк О. В.

ПОРОЗУМІННЯ У БАТЬКІВСЬКО-ДИТЯЧІЙ КОМУНІКАЦІЇ

Першою ланкою набуття дитиною комунікативних навичок спілкування виступає сім'я, що формує у дитини відчуття якості життя у всіх її проявах, наразі щодо самого функціонування сім'ї, здатності до адаптації та згуртованості, почуття задоволеності, урегулювання конфліктів та вирішення

проблем, опанування поведінкою стриманості а також навиками комунікації. Комунікація між батьками та дітьми є ключовим елементом у розбудові їхніх стосунків та виступає основою збереження їхнього здоров'я та поступального розвитку. Вона також є основою і суспільного розвитку. Еволюція людського суспільства нерозривно пов'язана зі спілкуванням та комунікацією, і саме тому модель спілкування між батьками та дітьми постає їх подальшим орієнтиром у розбудові повсякденного життя.

Міжособистісна комунікація включає як мовленнєві, так і немовленнєві аспекти повідомлень і передбачає зосередженість на моделях взаємодії та окреслення її можливих перепон, соціальній підтримці, словесному підтвердженні, управлінні кордонами, мовленнєвій адаптації, самовиявленні та самовираженні (Kim, M., & Park, I., 2011). Аспекти міжособистісного спілкування зазвичай проявляються у вербальній та невербальній двосторонній взаємодії через поведінкові вираження почуттів, думок, цінностей орієнтацій, потреб (Rosnati, R., Iafrate, R., & Scabini, E., 2007). Таким чином сформовані у міжособистісних стосунках особистісні надбання транслуються у всі сфери життя людини, як-то освіту, професійну діяльність, сімейну та соціальну взаємодію, визначаючи якісні характеристики її життя. Категорію спілкування між батьками та дітьми певні автори концептуалізують через індикатор якості стосунків (Huizinga та ін., 2005), що формуються у звичайній, повсякденній взаємодії між батьками та дітьми. Ефективна комунікація є вирішальною для побудови позитивних стосунків між батьками та дітьми, дозволяючи їм краще висловлювати та розуміти як власні потреби та бажання, так і потреби та бажання інших. З іншого боку, відсутність конструктивного спілкування в домашньому середовищі може спричинити ряд конфліктних ситуацій та негативно позначитися на психічному здоров'ї членів сім'ї. Відсутність здорового клімату спілкування ускладнює розуміння власних потреб, проблем і ситуацій і тим самим обмежує досягнення взаємопорозуміння між дітьми і батьками. Аналіз наукових джерел дозволяє виділити ключові напрями досягнення

порозуміння та розбудови позитивно-орієнтованого батьківсько-дитячого спілкування. На думку Т. Дудкевич їх можна представити як рекомендації.

Систематичне спілкування. Розробка настанов для систематичного спілкування є важливим компонентом для підтримки взаємин між батьками та дітьми. Важливо створити атмосферу, де всі члени сім'ї відчують себе комфортно для вираження своїх думок та емоцій, зберігаючи взаємну повагу.

Створення простору для діалогу. Надання можливості для діалогу сприяє покращенню стосунків з дітьми. Це передбачає не лише спілкування з метою корекції поведінки, але й відводження часу для спілкування з родиною щодо подій дня, інтересів та переживань.

Принцип рівних можливостей для висловлювання. Важливо, щоб усі члени сім'ї мали можливість вільно висловлювати свої думки та почуття. Значущим у батьківсько-дитячих стосунках є відкрите спілкування. Воно передбачає можливість вільного висловлення думок незалежно від теми розмови. Для цього важливо використовувати точну термінологію, уникати обхідних формулювань та бути готовим до обговорення складних питань (Дудкевич Т.В., 2012).

Відкритість у передачі та отриманні інформації (комунікативний аспект спілкування) у батьківсько-дитячій взаємодії є найефективнішим способом порозуміння та підтримки ідеї, що будь-які проблеми можна вирішити шляхом діалогу, розгляду альтернативних варіантів, врахування і розуміння різних поглядів на ситуацію. Науковці однозначно зауважують, що спілкування та її комунікативний компонент є ключовими у розвитку особистості на різних етапах її життя. Відповідна модель спілкування в дитинстві, що особливо є чутливою на етапі підліткового вікового розвитку дитини, створює основу для її успішної соціалізації та адаптації в дорослому світі.

Список використаних джерел.

1. Дудкевич, Т. В. (2012). Дитяча психологія : навч. посіб. – Київ : Центр учбової літератури.
2. Kim, M., & Park, I. J. K. (2011). Testing the moderating effect of parent–adolescent communication on the acculturation gap–distress relation in Korean

- American families. *Journal of youth and adolescence*, 40(12), 1661–1673. 10.1007/s10964-011-9648-4.
3. Rosnati, R., Iafrate, R., & Scabini, E. (2007). Parent-adolescent communication in foster, inter-country adoptive, and biological Italian families: Gender and generational differences. *International Journal of Psychology*, 42(1), 36-45. 10.1080/00207590500412128.
  4. Huizinga, G. A., Visser, A., van der Graaf, W. T., Hoekstra, H. J., & Hoekstra-Weebers, J. E. (2005). The quality of communication between parents and adolescent children in the case of parental cancer. *Annals of Oncology*, 16(12), 1956–1961. 10.1093/annonc/mdi395.

Ясточкіна І. А.

УКРАЇНСЬКА СІМ'Я В УМОВАХ ВІЙНИ

Вступ. В умовах сьогодення на особливу увагу заслуговує детальний розгляд питання функціонування сімей в період війни. Українські родини стикаються з чисельними проблемами, що можуть деструктивно впливати на їхню життєдіяльність. Війна чинить екстремально негативний вплив на усіх членів родини: як на старші, так і на молодші покоління.

Результати дослідження. Дослідженню сімейних стосунків, присвятили свої роботи вітчизняні науковці: Г. Бевз, О. Бондарчук, С. Васьківська, О. Вишневський, П. Горностай, М. Корольчук, З. Кияниця, З. Кісарчук, В. Костів, Н. Пов'якель, В. Постовий, О. Протас, О. Столярчук, І. Трубавіна та ін. Наразі вивченню стану сімей в умовах війни присвячені роботи З. Кісарчук, Е. Лібанової, О. Романчука, Г. Слосанської, Л. Слюсар, І. Шинкаренко тощо. Серед найпоширеніших тенденцій у сучасній сім'ї, загострених в період війни, дослідники називають 1) послаблення матеріальної і психологічної (захисної) функції сім'ї; 2) порушення механізму адаптації родини до кризових явищ у суспільстві (війна, вимушена міграція). В умовах війни постає проблема феномену дистантної родини, коли її члени тривалий час перебувають на відстані один від одного; 3) трансформація сімейних ролей; 4) ускладнення дитячо-

батьківських взаємин; 5) нестабільність, невизначеність життєвих родинних планів в умовах війни; б) вплив патогенних чинників на психічне здоров'я членів сім'ї [3, с. 555]. Вразливими внаслідок війни є: сім'ї, які найбільш гостро відчули наслідки війни (які втратили членів родини, житло, майно, доступ до базових послуг); сім'ї з дітьми, які перебувають на деокупованих територіях, прифронтових територіях, територіях, що постійно зазнають обстрілів тощо; сім'ї з дітьми, які найбільш страждають від відсутності базових комунальних послуг (електроенергії, водопостачання, тепlopостачання тощо); сім'ї з дітьми, які є внутрішньо переміщеними. сім'ї з дітьми з інвалідністю; багатодітні сім'ї; одинокі батьки з дітьми; сім'ї з дітьми до трьох років [1].

Повномасштабне вторгнення РФ спричинило хвилю як масових шлюбів, так і масових розлучень подружжя, роз'єднання сімей, відчуження дітей. Фактичне припинення шлюбно-сімейних стосунків не завжди оперативно документується відповідним рішенням [2]. Під час війни така проблема, як домашнє насильство, має тенденцію до загострення. Під впливом психотравмуючих подій, нестабільних умов існування накопичена агресія спрямовується на більш слабких та беззахисних членів родини: жінок, дітей, людей похилого віку, тварин [2, с. 554].

Висновки. Таким чином, можемо зробити висновок, що війна принесла руйнування не лише країні в цілому, але й сім'ям, загострила раніше накопичені проблеми сім'ї, спричинила територіальну віддаленість між подружжям, дітьми, загострила фінансові проблеми, психоемоційні стани та взаємовідносини у родинях.

Список використаних джерел

1. Дитяча бідність: вплив війни на стан домогосподарств з дітьми. (б. д.). UNICEF. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/reports/child-poverty-report-april-2023>

2. Сімейні та спадкові відносини під час війни: актуальна практика. (б. д.). Вища школа адвокатури НААУ. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/simeini-ta-spadkovi-vidnosini-pid-cas-viini-aktualna-praktika>
3. Шинкаренко, І. (2022). Сім'я в умовах війни: психологічні, психосоціальні та психопатологічні проблеми. Науковий вісник ДДУВС, Спеціальний випуск № 2, 550-557.

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРІВ

Алиджи Ольга Ігорівна, магістрантка Навчально-наукового інституту бізнесу освіти імені Анатолія Поручника Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана.

Бацвін Андрій Ігорович, аспірант відділу «Український етнологічний центр» Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України.

Бевз Галина Михайлівна, докторка психологічних наук, завідувачка відділу психології спілкування Інституту соціальної та політичної психології НАПН України.

Боброва Лариса Григорівна, кандидатка психологічних наук, старша наукова співробітниця відділу психології спілкування Інституту соціальної та політичної психології НАПН України.

Бойчук Олена Сергіївна, старша викладачка кафедри педагогіки та психології КНЕУ ім. В. Гетьмана.

Бондаренко Галина Борисівна, кандидатка історичних наук, провідна наукова співробітниця відділу «Український етнологічний центр» Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського.

Ващенко Олена Станіславівна, аспірантка, молодший науковий співробітник відділу психології спілкування Інституту соціальної та політичної психології НАПН України.

Гранде Катерина Леонідівна, аспірантка кафедри психології Університету Григорія Сковороди в Переяславі (м. Переяслав).

Громова Олена Петрівна, завідувачка відділу виставкової роботи Національного музею народної архітектури та побуту України.

Демиденко Євгенія Сергіївна, наукова працівниця відділу психології спілкування Інституту соціальної та політичної психології НАПН України.

Дзюбенко Олена Володимирівна, кандидатка психологічних наук, доцента, старша наукова співробітниця відділу психології спілкування Інституту соціальної та політичної психології НАПН України.

Дімітріу Тетяна Сергіївна, магістр психології Київського національного економічного університету ім. Вадима Гетьмана.

Зверєв Максим Миколайович, магістрант ЗВО «Університет менеджменту освіти» НАПН України.

Каніболоцька Марія Сергіївна, кандидатка психологічних наук, старша наукова співробітниця відділу психології спілкування Інституту соціальної та політичної психології НАПН України.

Коваль-Фучило Ірина Мирославівна, кандидатка філологічних наук, старша наукова співробітниця відділу української та зарубіжної фольклористики Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України.

Колесніченко Ліна Аліковна, кандидатка психологічних наук, доцентка кафедри педагогіки та психології Київського національного економічного університету ім. Вадима Гетьмана.

Костюк Олена Іванівна, старша викладачка кафедри педагогіки та психології медичного і фармацевтичного права НУОЗ ім. П. Л. Шупіка.

Лапікура Олесь Валерійович, науковий співробітник відділення медичних, психосоціальних проблем здоров'я сім'ї та дітей шкільного віку ДУ «Інститут педіатрії, акушерства і гінекології імені академіка О.М. Лук'янової НАМН України».

Ловка Ольга Володимирівна, кандидатка психологічних наук, доцента, доцентка кафедри педагогіки та психології КНЕУ імені В. Гетьмана.

Луценко Олександр Геннадійович, кандидатка медичних наук, старша наукова співробітниця ДУ «Інститут педіатрії, акушерства і гінекології імені академіка О.М. Лук'янової НАМН України».

Малецька Олеся Олександрівна, психологиня, адміністраторка Служби психосоціальної підтримки сімей військовослужбовців ГО «Жіноча Сила».

Ноголь Анна Вячеславівна, кандидатка політичних наук, магістрантка спеціальності «Клінічна психологія» Київського державного університету ім. Михайла Драгоманова.

Осадча Тетяна Миколаївна, кандидатка педагогічних наук, доцентка кафедри спеціальної психології та медицини факультету спеціальної та інклюзивної освіти Українського державного університету імені Михайла Драгоманова.

Петренко Ірина Володимирівна, кандидатка психологічних наук, старша наукова співробітниця відділу психології спілкування Інституту соціальної та політичної психології НАПН України.

Приходько Юлія Олексіївна, докторка психологічних наук, професорка, головна співробітниця відділу психології спілкування Інституту соціальної та політичної психології НАПН України.

Семчук Надія Іванівна, кандидатка філософських наук, доцентка, викладачка вищої категорії ЗПО «Центр підвищення кваліфікації служби зайнятості» (м. Київ).

Слепакурова Ірина Володимирівна, наукова співробітниця відділення медичних, психосоціальних проблем здоров'я сім'ї та дітей шкільного віку ДУ «Інститут педіатрії, акушерства і гінекології імені академіка О.М. Лук'янової НАМН України».

Слободченко Людмила Миколаївна, наукова співробітниця відділення медичних, психосоціальних проблем здоров'я сім'ї та дітей шкільного віку ДУ «Інститут педіатрії, акушерства і гінекології імені академіка О.М. Лук'янової НАМН України».

Ставицька Світлана Олексіївна, докторка психологічних наук, професорка кафедри педагогіки та психології ННІБО імені Анатолія Поручника Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана.

Таран Олена Григорівна, кандидатка історичних наук, старша наукова співробітниця відділу «Український етнологічний центр» Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України.

Умеренкова Наталія Федорівна – кандидатка психологічних наук, старша наукова співробітниця відділу психології масової комунікації та медіаосвіти ІСПП НАПН України, директорка ГО «Жіноча Сила».

Чебанюк Олена Юріївна, кандидатка філологічних наук, старша наукова співробітниця відділу української та зарубіжної фольклористики Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського.

Чистяк Ольга Володимирівна, кандидатка психологічних наук, старша наукова співробітниця відділу психології спілкування Інституту соціальної та політичної психології НАПН України.

Ясточкіна Ірина Анатоліївна, кандидатка психологічних наук, доцентка кафедри соціальної освіти та соціальної роботи Українського державного університету імені Михайла Драгоманова.